

TÖRTÉNETI FELTÁRÁS

TOP-5.3.1-16-ZA1- 2017-00015

**MINEK-Megújuló, Informálódó, Együttműködő
Közösségek Zalaszentgróton és vidékén**

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Tartalomjegyzék

Ami összeköt bennünket	2
1. Zala folyó és természeti környezet	2
2. Történelmi múlt, és ami a településeket összeköti.....	3
3. Szőlő- bor.....	7
4. Az együttműködésen alapuló civil partnerség, és társadalmi innováció a zalaszentgróti térségben.....	8
A településeink rövid története.....	13
DÖTK.....	13
PAKOD.....	15
ZALABÉR	18
ZALASZENTLÁSZÓ	23
ZALASZENTGÓT.....	25
A projekt során feldolgoztunk egy-egy történelmi szeletet.....	33
DÖTK – KINCSES SZOBA	33
PAKOD – PAKOD TÖRTÉNETE CSEPPEKBEN.....	33
ZALABÉR – HARMINC ÉV A ZALABÉRI ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN	34
ZALASZENTLÁSZLÓ – HELYTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS.....	34
ZALASZENTGRÓT – HELYTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS ZALASZENTGRÓTON	35

Ami összeköt bennünket

Dötk, Pakod, Zalabér, Zalaszentgrót, Zalaszentlászló. Négy zalai település, a zalaszentgróti járásban. Közöttük található a zalaszentgróti járás legnagyobb települése, az térség egyetlen városa, Zalaszentgrót (5906 fő lakos), és itt található a térség második legkisebb települése, Dötk (48 fő) is.

A négy falu és a város egybefüggő földrajzi területet alkotnak, egymással határosak, valamennyien a Zala folyó mellett találhatóak. A települések között sok évre visszanyúló, érdemi együttműködések, közös térségi programok alapozták meg a mostani közös projektet.

Ezt az öt települést sok minden összeköti, de ezekből talán a legjelentősebbek:

1. A Zala folyó, amelynek mentén elhelyezkednek
2. A történelmi múlt
3. A zalai bor és szőlő
4. Az együttműködésen alapuló civil partnerség és a társadalmi innováció

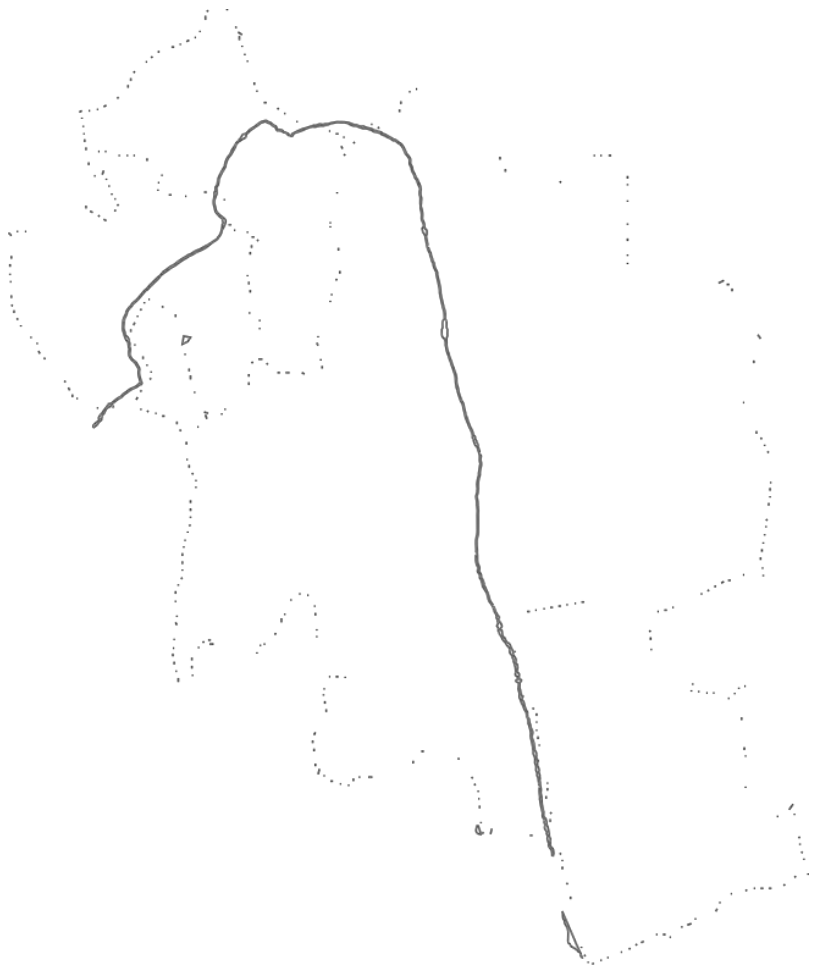
Mit is takarnak ezek a területek?

1. Zala folyó és természeti környezet

A Zala folyó Zala megyét szeli át, a folyó hossza 126 km. Átlagos vízhozama 6 köbméter másodpercenként. Fő tápláló vízfolyása a Balatonnak, ezért vízminősége szempontjából is igen fontos szerepet tölt be.

A folyó vízfolyását kísérve eljutunk valamennyi településhez.

Dötk és Pakod település a folyó északkeleti részén fekszik, Pakodot átszeli a folyó. Majd Zalabér következik, a folyó nagy kanyarulatában foglal helyet. A folyó itt változtat irányt, ezt követően már dél felé folyik, így éri el Zalaszentgrót várost és Zalaszentlászlót.

A Zala-völgy a régió egyik legjelentősebb ökológiai folyosója. Ez az ökológiai folyosó a Zala folyó és az azt szegélyező természetközeli élőhelyek - gyepek, bokorfüzesek, fűz- és égerligetek, nádasok, sás- és mocsárrétek, láprétek és erdők - láncolatát jelenti. A Zala-völgy - amellett, hogy védett növény- és állatfajok életteréül szolgál, biztosítva számukra a géncserét - biológiai szűrőként is funkcionál, csökkentve a Balatonba jutó szervesanyag-terhelést.

A Zala árterének védelme a folyó teljes hosszában tehát nemcsak az itt fellelhető élővilág természeti- vagy természetközeli élőhelyeinek megőrzését szolgálja. A folyó adta adottságoknak minden korban nagy jelentősége volt, mivel valóságosan is összekötötte és összeköti a településeket.

A Zala lehetőséget, de veszélyt is jelentett a települések életére. Az együtt védekezés mindenkor feladata volt az itt élőknek. Az árvízvédelmi tevékenység közös ellátásának évszázados tudása és hagyományai vannak, amely minden korban összekötötte a településeket.

A folyó árvizeivel többször is veszélybe sodorta - elsősorban a falvak - lakóit. Különösen veszélyes Pakod-Dötknél és a zalabéri kanyarulatban.

Az 1795-ös árvíz több települést is elöntött, de a pakodi árvízről írásos dokumentumok is fennmaradtak. Ekkor a teljes falu vízben állt, nagyon sok ház pusztult el.

A Zala a korábbi időkben rendkívül gazdag volt halállományban, amellyel nagyban hozzájárult az itt élő emberek megélhetéséhez. Mára már erősen lecsökkent a halállomány.

A folyó adta az ötletet arra, hogy meghirdessenek egy közösségi szórakozási programot. 1991-től évente - néhány év kihagyással - megrendezték a „Puszika Oszika - Csónaktúra és Flúgos futamot”. A futam résztvevői Zalabérből indulnak és mindenféle, saját kézzel épített „tákolmányokkal, eszközökkel” csónakáznak a Zalán. Követve a folyó kanyarulatát, Zalaszentgrótra érkeznek, ahol együtt fesztiválnak a város és a környék lakóival. Most már több száz résztvevővel szervezik a flúgos futamot, amely országos hírnevet szerzett.

2. Történelmi múlt, és ami a településeket összeköti

A kezdetek, a települések kialakulása

Az öt település legfontosabb közös történelmi pontja, hogy valamennyi ősidők óta lakott terület. Különösen jelentős települések voltak itt a rézkorban, a késői vaskorban és a római időkben.

A Zala folyó átkelésre alkalmas pontjának mindkét oldalán megtelepedtek az emberek.

Az őskorban, amikor az emberek még nomád életet éltek, a Zala folyó környéke ideális élőhelyet biztosított, lehetett vadászni, halászni, a természetes környezet és az erdők biztosították az élethez szükséges feltételeket. Megtalálhatók voltak az erdőkben, lápos területeken a gyümölcsök, bogyók, a jó minőségű talaj lehetővé tette a kezdeti földművelést. A ligetes területek pedig alkalmasak voltak az állattartásra.

A folyó és környező területek számos régészeti leletet rejtenek. Ezt bizonyítják az őskori településekről származó kőeszközök és agyagtárgyak.

A Zala folyó és annak környezete gazdag történelmi hátteret és sokszínűséget tükröz. A fellelt leletek alapján feltételezhető, hogy ez a térség lakott terület volt már a késői vaskorban, a római birodalom időszakában is.

A korszak kereskedői a Zala folyó völgyében kereskedelmi utakat alakítottak ki, melyeken élénk forgalom zajlott, hozzájárulva a települések fejlődéséhez.

Ezek a Zala folyó menti települések az avar korban is fontos szerepet töltöttek be. Zalaszentgrót feltételezhetően már ekkor központi településnek számított. Az avarok, egy nomád népcsoport, a 6. és 9. század között uralták a régiót, és jelentős hatást gyakoroltak a terület kultúrájára és gazdaságára.

Zalaszentgrót környékéről (Csáford – régebben önálló település, ma Zalaszentgróthoz tartozó városrész, Pakod, Zalaszentlászló) gazdag avarkori leletek kerültek elő. Temetkezési helyek, sírok és egyéb kincsek bizonyítják ezt.

Zalaszentgrót már a rézkorban lakott település volt, amelyet a Csáfordon megtalált régészeti leletek bizonyítanak. Valószínűsíthető, hogy Zalaszentgrót területe átmeneti kelta szálláshely lehetett. A népvándorlás korában többféle nép, törzs megfordult, sátorozott a területen -germánok, hunok, avarok, frankok. A magyar honfoglalók a 10. század közepén alapították meg itt falujukat. A régészeti leletek tanúsága szerint Szentgrót területét már a 9. század közepe óta magyarok lakhatják. Kedvező földrajzi helyzetének köszönhetően a város mindig központi szerepet töltött be a térségben.

Dötk település múltja a honfoglalásig nyúlik vissza, a falut Árpád fejedelem ajándékozta egyik vitézének. Neve a XIV. század első felében kezd szerepelni, de természetesen ez nem jelenti azt, hogy a község akkor keletkezett volna. A régi okiratok már mint meglévő helységről emlékeznek meg róla. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy - annyi más jelentéktelen hellyel együtt - Dötk is jóval előbb keletkezett.

Pakod területén is már az őskorban éltek emberek. A neolitikum emberét a rómaiak, avarok, szlávok követték. A település területén aztán a honfoglaló magyarok jelentek meg. 1211-ből származik a községről az első írásos megemlékezés POCUD (Pokod) néven, aminek bizonyítéka a pannonhalmi Szent Benedek rend történetének könyvében található.

Zalabér a bronzkorban már lakott település volt. A Zala kanyarulatában elhelyezkedő település jó feltételeket biztosított az itt élőknek. A kelták megjelenésével itt is elterjedt a vasművesség tudománya. A feltárt leletek alapján bizonyítható, hogy e területen egy kisebb település volt a 3-4. században. A rómaiakat a népvándorlás vihara elsöpörte, helyüket a 6. században az avarok foglalták el. A honfoglalás idején a falu a gyepűrendszer része volt. Zalabér 1247-ben fordult elő először az írásos forrásokban.

A **Zalaszentlászlóhoz** tartozó Szentmihály pusztát (korábban: Szerente) 1211-ben említi korabeli okirat. Zalaszentlászló község első okirata 1333-ból származik, mely szerint ebben az évben az egyház pápai tizedet szedett. A falu első birtokosai a Szentlászló család nemesi tagjai voltak, nevezetesen Szentlászlói Bás és fiai Péter és Egyed.

Középkor és újkor

A középkori falupusztulás jellemző volt a középkorban.

„A történészek a pestisjárványokat, a mostoha természeti viszonyokat, a városok elszívó hatását, a tűzvészeket, földindulásokat, a gyakori áradásokat, a sikerületlen irtásokat, a késő középkori agrárválságot, a települések kedvezőtlen helyzetét, a jobbágy migrációt, a grófi rablóhadjáratokat és a feudális magánháborúk pusztításait jelölik meg leggyakoribb okokként. A magyarországi középkori falupusztásodás része volt az európai középkori falupusztásodásnak. Okai azonosak vagy hasonlóak. Nálunk is gazdasági és társadalmi tényezők, feudális „magánháborúk”, elviselhetetlen földesúri terhek, valamint elemi csapások idézték elő a korábban létrejött falvak egy részének 14–15. sz.-i megsemmisülését. A középkori falupusztásodást serkentette a parasztlakosság mezővárosokba áramlása is. A mo.-i középkori falupusztásodás méreteiről számszerű adatok nem maradtak. Csak a sok pusztánév vall az egykor létezett településekről. Az elpusztult falvak egy része később újra benépesedett”.

A Zala folyó partján kialakult 5 település Dötk, Pakod, Zalabér, Zalaszentlászló, Zalaszentgrót átvészelte a török dúlást, pedig a térségben többször portyáztak a törökök. Próbáltak ellene kiépített várakkal védekezni. Várat építettek Zalaszentgróton, Zalabérben, Pakodon.

1397-ben már mezővárosnak (oppidiumnak) mondták Szentgrótot, Szent Balázs napján országos vásárokat tartottak itt. A 12. században végleg felépült a stratégiai fontos helyen, a Zala folyó mellékágai által körbevett „szigeten” Szentgrót vára, melyet okleveles források 1299-től említenek. Valószínűleg a tatárjárás után Fülöp, esztergomi érsek volt az építtető. A török veszedelem megnövekedésével megerősítették és az egyik legfontosabb végvár lett a Dunántúlon.

Zalaszentlászlót 1531-ben a török csapatok teljesen feldúlták, még a szőlőhegyi hajlékokat is felperzselték. A falu első templomát is a törökök rombolták le.

A legnagyobb veszteség - az írásos dokumentumok szerint - Pakodot érintette.

A középkori eredetű település a mohácsi vészt követő gyászos időben pusztult el. A megmaradt nép a háborús tapasztalatokon okulva otthagyja a rommá lett régi falut, és „lejött” a kanyargó Zala partjára, beláthatatlan magas és ingoványos nádas közé. Itt kezdi meg építeni új otthonát. Aztán 1567-ben az első Zala megyei török dúlás után az egész falut leégették, amelyet aztán újraépítettek. De a település az 1600-as években tovább szenved: töröktől, magyartól és némettől egyaránt. 1629-ben a település behódol a töröknek.

Történelmi múlt és a történelmi személyek

A középkorban a települések urai gazdag főurak vagy kispapok voltak, akik a családi és egyéb viszályok miatt sokszor nehéz helyzetbe hozták a falu lakóit, vagy - éppen ellenkezőleg - hozzájárultak a település fejlődéséhez. A falvakat adták-vették az évszázadok alatt, de szerencsére, az uraknak fontosak voltak ezek az értékes települések, és igyekeztek fenntartani őket. Térségünk legjelentősebb földesurai:

Dötk : Bárány Bezerédi László és Zsigmond

Pakod: Béry család, Sibrik család, Festetics család

Zalabér: Túrje nemzetség, Béri család, Horváth család, Guttmann család

Zalaszentlászló: Szentgróti család, Báthory család, Széchenyi család
Zalaszentgrót: Szentgróti család, Batthyány család

A későbbi évszázadokban is meghatározó szerepet töltöttek be olyan személyek, akik -felismerve a hely adottságait, az ott élő emberek tudását - egy-egy fejlődési pályára tették a település életét. Ezek a személyek többnyire főurak, földbirtokosok vagy iskolaigazgatók, értelmiségiek voltak. Az ő munkájuk hatása nemcsak a saját településükre terjedt ki, de kapcsolatot jelentett a többi településhez is. Ilyen személy volt Zalaszentgrót esetében gróf Batthyány Ferenc.

A 18. században kezdett fellendülni a település gazdasága: iparosok, kézművesek települtek ide. 1830-ban a település mezővárosi rangot kapott.

A reformkorban Batthyány Károly gróf és a Kehidán lakó Deák Ferenc - későbbi országgyűlési képviselő - reformálták meg a községet, a virágzásnak induló Szent Gróton. A helyi olvasótársaság itt is megszervezte az első kaszinót (klubszerű társadalmi- és olvasóegyesületet könyvtárral) 1843-ban. Deák Ferenc - 1845-ben a szentgróti Védegylet alapítója - 1846-tól volt tagja a kaszinónak. A kaszinó mint „társadalmi, irodalmi gyűléshely” kezdetben Pfeifer Ferenc nagyvendéglőjében működött, könyvtári állománya 600 kötetet számlált. 1905-ig állt fenn.

Dötk életében meghatározó szerepet jelentett az, hogy a település 1873-ban kapott iskolát. Így lett a falu legfontosabb embere a mindenkor tanító. Az ő munkájuknak köszönhetően a településen mindig nagyon aktív közösségi élet volt. Az első tanító Lengyel Ferenc, akit közel egy évszázadon keresztül 12 másik tanító követt: Antal András, Horváth, Békefi, Kovács, Fényi Ödön, Vörös Vilmos, Kass Ilona, Szekeres László, Szekeres Sándor, Walevski Ernő, Kósa Ilona, Hortobágyi Gyuláné. Iskolává a községpástor épületét alakították át. A meglévő szoba-konyhás lakás elé iskolatermet építettek, hátrafelé pedig - a szoba mögé - egy másik kis szobát és kamrát.

Zalabérben a 18. század elején, házasság révén, a Horváth család lett a falu birtokosa. Lebontották a végvárat és köveinek felhasználásával a század végére szép barokk kastélyt építettek. A község mezővárosi rangot kapott, lakói a földművelés mellett kézművesiparral és kereskedelemmel is foglalkoztak. 1848-ra vásártartási jogot is kapott a település. A falu birtokosa, Zalabéri Horváth János, Deák Ferenc barátja, országgyűlési követként harcolt az új eszmékért. 1848 után a falu gyorsan polgárosodott, a környék egyik gazdasági, közlekedési központja lett. Olvasókör, tűzoltó egyesület alakult, területét gyorsan elérte a vasút is. Házasság révén a zsidó eredetű Guttmann család lett itt a földbirtokos az 1890-es években. A család politikai okokból 1938-ban Svájcba távozott, kastélyukat az állam vette birtokba.

Pakod életére, gazdaságára nagy hatással voltak a Festetics grófok, majd a területet a zalabéri Horváth János birtokolta. Ebben az időben szoros kapocs és együttműködés alakult ki Zalabér településsel. Ezt részben a közös földesúri rendszer, de Zalabér mezővárosi rangja és körzetközponti szerepe is biztosította.

Zalaszentlászló települést 1741-ben a Széchenyi család birtokosztása során Széchenyi Zsigmond kapta.

A polgárosodás leginkább a vasút megjelenésével vette kezdetét. Az első vonat 1892-ben érkezett meg Zalaszentgrótra Túrje felől, majd 1895-ben Balatonszentgyörggyel is összeköttetésbe került a település. Ekkor kap vasúti közlekedési lehetőséget Zalaszentlászló is. Zalabér és Pakod már 1890-ben bekapcsolódik a vasúti hálózatba. Dötk - az elhelyezkedéséből adódóan - a pakodi állomást használja.

3. Szőlő- bor

A térségi tájkép meghatározó eleme a Zalai-dombság. Szinte minden településhez tartoznak zártkertek, gyümölcsösök illetve szőlőhegyek. Jelentős szerepet tölt be a térség életében a szőlőtermesztés és borászat, amely több évszázados termesztési hagyománnyal és borkultúrával rendelkezik.

A szőlész-borász tevékenység az antik (*kelet-római*) hagyományokra épül, leginkább a belső fogyasztásra termelő aprócellás paraszti szőlőművelés jellemzi. Falvainkban a szőlősgazdák – *más borvidékektől eltérően* – a hegyen építették fel a szőlőfeldolgozó és bortároló építményeiket. Ezen kívül egy-egy szőlőhegyet nemcsak a közvetlen települések lakói birtokoltak, hanem távoli, 30-50 km távolságra élők is.

Az érintett települések a Zalai és a Balaton-felvidéki borvidékek határán helyezkednek el.

A Zala-völgye domboldalai és a Keszthelyi-hegység lankái megfelelő termőhelyi adottságokkal rendelkeznek, így a fehér- és vörösborok is megtalálhatók a térségben. Jellemzően élénk, tüzes, savakban gazdag fehérborok teremnek itt, amelyek közül kiemelkedik a helyi nemesítésű cserzegei fűszeres.

A térségben tájképi szempontból is említést érdemelnek a külterületi beépítésű szőlőhegyek. Szinte minden település szőlőhegyén fellelhetők évszázados pincék és préházak, de megtalálhatóak az egyszerű, földbe vájt pincék és az „*emeletes*” préházak is. A szőlőhegyek építészete szervesen hozzátartozik a tájképhez.

A Zalai borvidék termelőit, önkormányzatait, szakmai és civil szervezeteit a Zalai Borút Egyesület fogja össze, amely 1999-ben alakult. Célja a Zalai borvidék hagyományos szőlő- és bortermelési kultúrájának bemutatása, új borturisztikai szolgáltatások kialakítása a Zalai Borúton, a borvidék borainak népszerűsítése. A Zalai Borút Egyesület létrejöttének bölcsője az öt település által alkotott mikrotérség. Az Egyesület székhelye Zalaszentgót, itt alakított ki a szervezet egy Borházat, amely közösségi térként is működik. A Zalai Borvidékhez tartozik Zalaszentgrót, „csáfordi borvidékként” nevesítve, Pakod és Zalabér.

A borkultúra másik kiemelt helyszíne Dötk település, itt található a Noé Borház is. A borház egy 200 éves boronapince, amely tájházként is funkcionál. A boronapince szerkezetével és berendezésével bemutatja a zalai szőlő- és bortermelési és építészeti hagyományokat. A Borház turisztikai központként is funkcionál, helyszínt adva számtalan borászati és turisztikai rendezvénynek. A borház körüli területen géngyűjteményt, szőlőfajta-bemutatót létesített a Zalai Borút Egyesület. Az ampelográfiai kertben szakmai és laikus érdeklődők 85 hagyományos és korszerű magyar szőlőfajta ismerhetnek meg, az erdejárók pedig megízlelhetik a tőkék termését és borát.

Pakod és Zalabér település is a Zalai Borvidékhez tartozik, évszázados hagyománya van itt is a szőlőművelésnek. A pakodi szőlőhegyen eredeti állapotában újjátottak fel egy 200 éves zsúpos pincét, bemutatva az egykori építészeti kultúrát. A Zalabér és Pakod közti hegygerincen található a Szent Antal kápolna, amely 1799-ben épült. Hagyománnyá vált a környék falvainak életében a Szent Antal búcsú, amelyet egy Antal-naphoz (június 13.) közel eső vasárnap délután tartanak meg. Misével kezdődik, majd kulturális programok, főzőverseny, borverseny következnek. A kápolna népszerű kirándulási célpont a remek kilátás miatt is. A programokat a zalabéri és a pakodi önkormányzat és a települések civil szervezetei közösen szervezik. A terület a Zalabér-Dötk-Pakod településeket összekötő szőlőhegyi tanösvény része.

4. Az együttműködésen alapuló civil partnerség, és társadalmi innováció a zalaszentgróti térségben

A zalaszentgróti térségben több olyan civil kezdeményezés indult el a rendszerváltás után, amely céljaival, kezdeményezéseivel, megvalósított programjaival megyei, országos, nemzetközi sikereket ért el.

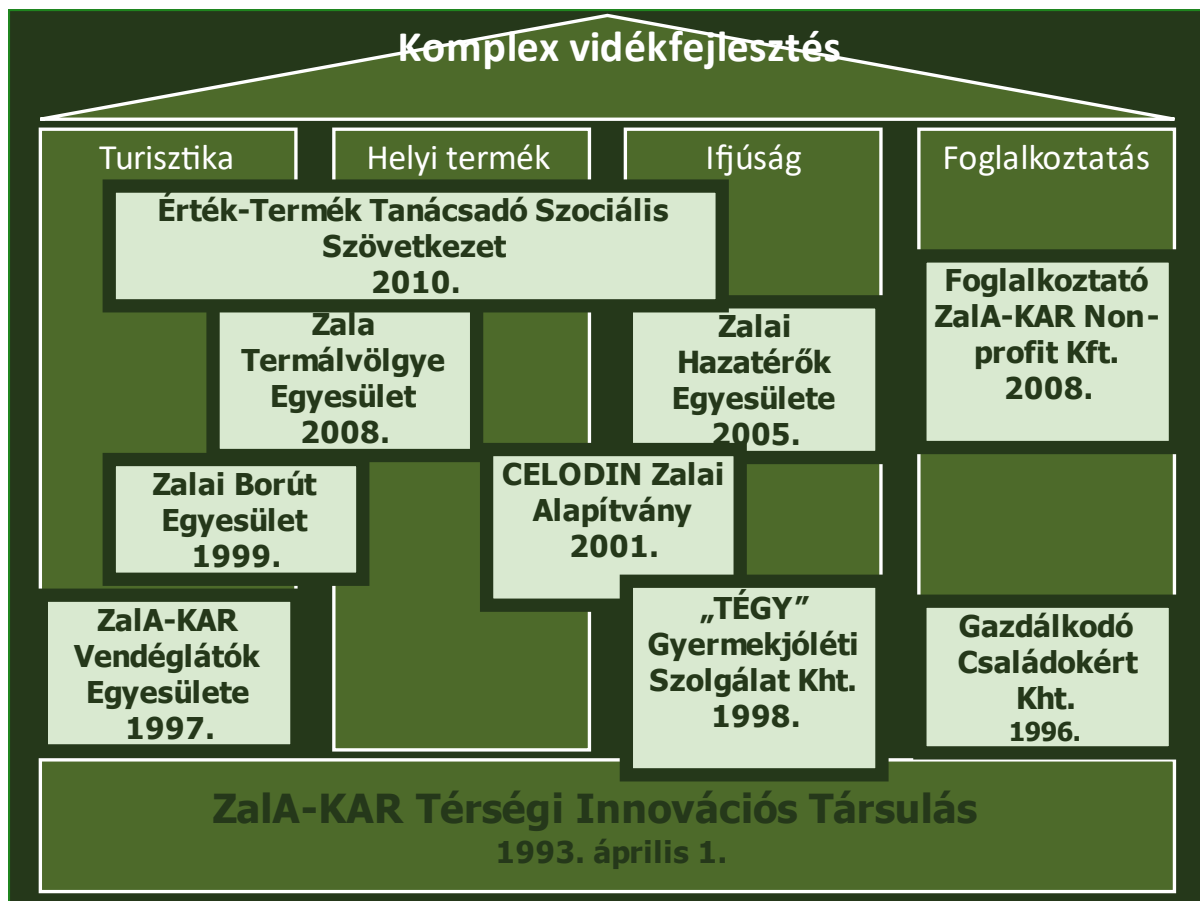
Ezeknek a szerveződéseknek a jellemzői:

- Alulról szerveződve a helyiek hívták életre, a helyiek találták ki, fejlesztették, alakították.
- Civil kezdeményezésként jöttek életre, akkor is, amikor közszolgáltatási feladatokat vállaltak fel.
- A zalaszentgróti térséget fedték le, de többközpontúságnak köszönhetően a mikro-körzeteket erősítették.
- Fő alapelvük mindig a helyi közösségek erősítése, a közösségi tervezéstől a közösségi megvalósításig.
- Stratégiai tervezés az érintettekkel együtt - helyzetfeltárás, közös tervezés, rendszerek közös kiépítése, működtetése.
- Integrált projekttervezés, megvalósítás.
- Széleskörű partnerség.
- Hálózatok működtetése (erőforrások koncentrációja).
- Módszerek sokszínűsége.
- Egymást erősítő, egymásra épülő rendszerek.
- Innovatív kezdeményezések, modell programok.

Ezeknek a szerveződéseknek a kezdeményezője, elindító motorja a Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás volt.

A Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás 1993-ban jött léte, de a kialakítása már közvetlenül a rendszerváltás után elkezdődött. A szervezet 14 térségi önkormányzat összefogásával, tőrjei központtal alakult meg, azzal a céllal, hogy a Zalaszentgróti térségében elhelyezkedő kis- és aprófalvak együttműködését elősegítse. A Társulás alapvető célja a komplex vidékfejlesztés kistérségi megvalósítása, ezen belül a gazdaságfejlesztés, a szociális és társadalmi fejlődés elősegítése, valamint a környezeti erőforrások fenntartása volt.

A Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás az országban az első települési összefogások között alakult meg, köszönhetően annak, hogy a polgármesterek a rendszerváltást követő önállósulás első eufóriája után felismerték, hogy a hasonló problémákkal egyedül sokkal nehezebb tudnak megbirkózni, mint közösen.

A szervezet életre hívásában legfontosabb szereplők az alábbi önkormányzatok voltak: Túrje, Dötk, Pakod, Zalabér, Zalaszentlászló. A szervezet megalakulásakor Zalaszentgrót még nem vett részt a társulás munkájában. A társulás elnöke Guitprechné Molnár Erzsébet, Túrje község polgármestere, alelnöke Martincsevics István Pakod község polgármestere lett, az alapító tagok között ott volt Dötk és Zalaszentlászló polgármestere is.

A Zala-KAR térségi kiterjedése az évek során bővült - a 2000-es évekre 18, majd 2004-től 24 településre -, amivel a Társulás lefedte a Zalaszentgróti járás teljes területét.

A szervezet folyamatosan alkalmazkodott a környező világ változásaihoz: bizonyos időszakban a Zala-KAR a Zalaszentgróti Többcélú Kistérségi Társulás munkaszervezetévé vált, így elsődleges feladata lett - a területfejlesztési célú pályázatok és programok megvalósításán túl - a többcélú kistérség menedzsment feladatainak ellátása, a közszolgálati és közigazgatási feladatok kistérségen belüli összehangolása is.

A legjelentősebb civil kezdeményezések, amelyek megalakulásában a Zala-KAR kezdeményező szerepet vállalt:

- Gazdálkodó Családokért Zala-KAR Non-profit Kft. (1996)
- TéGy Zala-KAR Gyermekjóléti Szolgálat (1998)
- Zalai Borút Egyesület (1999)
- Celodin Zalai Alapítvány (2001)
- Zalai Hazatérők Egyesülete (2005)
- Foglalkoztató Zala-KAR non-profit Kft
- Zala Termálvölgye Egyesület (2008)

Ezek a szervezetek valamennyien térségű jellegű szervezetek, amelyek munkájában a Zala-völgye mikrotérség települései (Dötk, Pakod, Zalabér, Zalaszentgrót, Zalaszentlászló) aktívan részt vettek.

Néhány közösségi kezdeményezésként létrejött civil partnerségi program, amely az évek folyamán modellértékűvé vált, és számtalan követője akadt az országban:

- Családsegítés és gyermekjóléti szolgálat
- Szociális földprogram
- Hazatérés program
- Foglalkoztatási Paktum program
- Zala-völgyi nyitott Porták

- **Családsegítés és gyermekjóléti szolgálat térségi szinten történő ellátása**

Olyan térségi kezdeményezés, amelynek keretében a Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás - mint többcélú kistérségi társulás - több szociális alapszolgáltatás feladatellátását térségi szinten biztosította. Ez a módszer az 1990-es években még egyedinek számított. A kialakított ellátási rend nagyon sok önkéntes bevonásával történt, sok-sok közösségi rendezvény megrendezésével. Ennek a széleskörű programnak a megvalósításával biztosítottá vált, hogy az itt élő lakosság, a rászoruló családok és gyermekek, az alacsonyabb lélekszámú településeken is magas színvonalú ellátásokhoz juthattak.

A családsegítés és gyermekjóléti feladatok ellátása a teljes zalaszentgróti kistérségre kiterjedt. Központja Zalaszentgróton volt, az egyik mikrokörzeti központja pedig Zalabér volt.

A szolgáltatás napjainkban is működik.

- **Szociális földprogram**

A Szociális földprogram célja, hogy hozzájáruljon a területi hátrányok mérsékléséhez, a helyi társadalmi és gazdasági jólét javításához, a foglalkoztathatósági szint emeléséhez, a hátrányos helyzetű emberek életminőségének javításához, valamint a termelési és értékesítési folyamatok tervszerű kialakításához.

A program keretében a hátrányos helyzetű csoportok, mélyszegénységben élők kaptak arra lehetőséget, hogy kertműveléssel, állattartással hozzájáruljanak az életkörülményeik javításához. A program a háztáji gazdaság, a kertkultúra újjáélesztésére, a lokális gazdaság fejlesztésére és a peremhelyzetű csoportok integrálására szolgált.

A zalaszentgróti térségben megvalósuló programnak az egyediségét és innovációját az adta, hogy itt nem egy-egy önkormányzat valósította meg a programot, hanem azt több település összefogásával, a Foglalkoztató Zala-KAR non-profit kft koordinálásával oldották meg.

A program központi települései: Pakod, Zalabér, Dötk községek voltak.

- **A Foglalkoztatási Paktum program**

A Zalaszentgróti Foglalkoztatási Paktumot 2004-ben hozták létre. A foglalkoztatási paktum egyfajta megállapodás a munkaerőpiac szereplői között abból a célból, hogy a térség foglalkoztatásában jelentkező problémákat, saját eszközeik és módszereik felhasználásával próbálják megoldani. Az alapvető cél nem is a közvetlen munkahelyteremtés volt, inkább az, hogy információval, együttműködéssel segítsék azokat a szereplőket, akik valamilyen módon hozzájárulnak a munkahelyteremtéshez. A paktum együttműködési megállapodását 62 szervezet (önkormányzatok, civilek, és vállalkozások) írta alá.

A Paktum menedzsment szervezete a Foglalkoztató Zala-KAR Nonprofit Közhasznú Kft lett 2007-ben. A szervezet a térségi közmunka programok gazdája, újszerű foglalkoztatási projektek vezetője. Ennek keretében kertészeti csoportot és építő brigádot hozott létre kistérségi szinten, mivel a térségben fellelhető képzett szakmunkások részére a közfoglalkoztatás keretei között az egyes önkormányzatok csak összefogva tudtak egész évben munkát biztosítani. Szintén ez a szervezet készítette el a különböző közfoglalkoztatási terveket.

A foglalkoztatási paktum legaktívabb helyszínei Zalabér, Pakod, Dötk települések voltak. Zalabérben mintaértékű kertészet és építőipari brigád működött, Pakodon létrejött a Pakodi Fenntartható Technológiák Képzési és Oktatási Központja (FENT), létrejött egy újrahasznosító -felújító brigád. Dötkön tyúktartással foglalkoztak. A zalabéri kertészet és a pakodi központ jelenleg is működik.

- **Hazatérés program**

A projekt célja volt, hogy a környékbeli településekről származó, felsőfokú végzettségű fiatal pályakezdők „hazatérjenek”, és így járuljanak hozzá a térség fejlődéséhez. A program keretében 10 fiatal vállalt munkát a térségben önkormányzatoknál és civil szervezeteknél. Ők aztán motorjaivá váltak a további, fiataloknak szóló programoknak. 2006-ban megalakították a Zalai Hazatérők Egyesületét.

Az egyesület célja segíteni azokat a fiatalokat, akik a térségben kívánnak letelepedni, munkát vállalni és részt venni a térség, a települések fejlesztésében. Az egyesület céljai megvalósítása érdekében közhasznú szolgáltatásait nemcsak tagjai részére nyújtotta, hanem valamennyi természetes és jogi személy, valamint más szervezetek és természetes személyek számára is lehetővé tette a közhasznú szolgáltatásainak térítésmentes igénybevételét.

Az egyesület ma is működik. A térségi ifjúsági programok szervezője. Központja Zalaszentgróton van, de számtalan programot valósít meg a városban vagy a környező településeken, így Dötkön, Pakodon, Zalabérben és Zalaszentlászlón. Munkájának köszönhetően az egy-egy településen élő fiatalok is találkoznak egymással, közös programjaik, találkozók, akcióik vannak.

- **Fecskeház program**

A Zala Termárvölgye Egyesület és a Zalai Hazatérők Egyesület közös kezdeményezésére jött létre a Fecskeház program.

A Fecskeház program célja fiatal értelmiségi fiatalok letelepítése a térségben. Ennek érdekében a szervezetek – helyi és külső szakértők bevonásával - kidolgoztak egy átgondolt, a fiatalokat kísérő és segítő modellprogramot, amely több ponton is segíti a fiatalok letelepítését és beilleszkedését.

LEADER támogatást kaptak azok az önkormányzatok és civil szervezetek, akik vállalták, hogy régi lakásokat felújítanak, majd a felújítást követően azt fiataloknak átadják. A fiatalok vállalták, hogy a lakhatás alatt részt vesznek a település vagy térség közösségi életében, és aktívan segítik a különböző programok megvalósítását.

A programból országos kezdeményezés indult el, amelynek köszönhetően hasonló kezdeményezések valósultak meg.

- **Zala-völgyi Nyitott Porták hálózata**

A Zala Termálvölgye Egyesület (LEADER Helyi Akciócsoport) a helyi termelőkkel, turisztikai szolgáltatókkal együtt – több éves előkészítést követően - 2018-ban létrehozott egy „rövid ellátási láncot” (REL), a Zala-völgye Nyitott Porták hálózatát.

Az együttműködő tagok (18 alapító) célul tűzték ki, hogy minőségi, helyben előállított termékekkel, színvonalas szolgáltatásokkal látják el a környékbeli lakosokat és az ide látogató vendégeket.

A Nyitott Porták bizonyos időközönként kinyitják kapuikat, és szabad bejárást biztosítanak saját gazdaságukba, amikor is az érdeklődők betekintést nyerhetnek a gazdaság működésébe, a termelés folyamatába, megkóstolhatják az itt készült termékeket, és vásárolhatnak azokból.

A látogatók nemcsak előzetes bejelentkezés után, hanem a meghirdetett nyílt napokon vagy kiemelt rendezvények alkalmával is meglátogathatják a termelőket és vásárolhatnak termékeikből. A Nyitott Porták hálózata folyamatosan bővül, jelenleg már 36 tagja van.

A hálózat működtetője, a Zala Termálvölgye Egyesület központja Zalaszentgróton van, a porták immár több településen várják a vendégeket.

A kezdeményezés mára már országos hírnevet szerzett, és számtalan térségben indult hasonló hálózat kiépítése.

A településeink rövid története

DÖTK

Dötk település múltja egyik lelkes oskolamester feljegyzése szerint a honfoglalásig nyúlik vissza, Árpád fejedelem egyik vitézének ajándékozta. Neve a XIV. század első felében kezd szerepelni, de természetesen ez nem jelenti azt, hogy a község akkor keletkezett volna.

A régi okiratok már mint meglévő helységről emlékeznek meg, joggal feltételezhetjük tehát, hogy - annyi más jelentéktelen hellyel együtt - Dötk is jóval előbb keletkezett. A különböző korból származó okiratok szerint Dudk, Dech, Detk, Ditz, Dödk néven szerepel. Az 1333-1334-1335 években keletkezett pápai tized lajstrom - a többi zalai plébániák között - Dötkről is megemlékezik, melynek plébánosa, János pap 25-25 széles dénárt befizetett a Szentszék számára. Egy 1373-ból származó oklevél említést tesz Dedk tulajdonosáról, Örsi Cibriásról.

Egy évszázadokkal későbbi, a kapornaki konventtől kiállított, 1483-ban keletkezett elzálogosító levél szerint Detk földesurai ekkor Báró Bezerédi László és Zsigmond, és a községnek 6 ½ portája van. Annyit mindenesetre tudunk, hogy 1419-ben Dötknek parochiális papja van, Miklós fia Miklós. A régi község a mai község határában fekvő Bagazsi dűlőben terült el. Az egykori település sokkal egészségesebb volt a mainál.

Nyugati fekvésű, levegős, tágabb fundusokkal rendelkező falu lehetett az országúttól kissé távolabb fekvő, de remek kiállítást biztosító portákkal. Ez a község - mint annyi más kis zalai település - a török hódoltság idején pusztult el, hiszen beleesett Kemend, Győrvár, Egervár vonalába, és a változó hadiszerencse nyomában mindenütt a pusztulás maradt vissza. Állítólag csak három család maradt meg ezekből az időkben. Ők átjöttek a hegy meredekebb keleti oldalára, ahol erdők rejtették őket az ellenség tekintete elől és a patak ingoványos partjai védték a váratlan rajtaütéstől. A lakosok igen sokáig temetkeztek még a régi falu temetőjébe. Ennek helyét az 1950-es években is régi Temető dűlőnek nevezik. Kegyeletből a régi sírok körül meghagytak néhány fát, nem törték fel ekével és a szántások közt - mint egy kis zöldellő liget - hirdeti az ősi falu helyét.

A mostani falu kies, vadregényes. Az itt először megfordulók számára a világ végi csend és béke hazája. A falut joggal lehet nevezni a világ végének, hiszen oda csak bevezet az út, de onnan már mezei út visz tovább. A Pakoddal - és így a világgal - összekötő útja a két háború között lett járhatóvá téve. A Zala medrén még három fahíd vitt keresztül, amelyeket gyakran elöntött a folyó, és az utat elmosta az ár. Ilyenkor tengelytörő gödrök és térdig érő sarak tarkázták az utat, és ha Dötkről vonatra ment valaki, annak Pakodon ajánlatos volt átöltözni. 1964 májusában elkészült a 7,2 méter hosszú Zala-híd, majd utána egészen Dötkig lebitumeneztek az utat. 1970 szeptemberében pedig Dötköt is bekapcsolták az autóbusz forgalomba. Igaz csak egy járat van délelőtt és délután, de mégis elég ahhoz, hogy köldökzsinórként összekösse a nagyvilággal. Így - ha vesztett is a régi romantikából - az autóbusz és az egyre szaporodó autók által közelebb jutott a világhoz.

Egy község fejlődését, életre valóságát legbiztosabban mégis csak a lakosság számának változásával lehet lemérni. Hiába van Dötknek 6-700 éves múltja, a népességi statisztika mégis arra utal, hogy ez a kis zalai falu halálra van ítéelve. Nem erkölcsi okokból kifolyólag, sokkal inkább korunk demográfiai törekvése miatt, mely szerint a lakosság a nagyobb faluközpontok, a városok felé tendál, az itthoni öregek pedig, ha egy ideig őrzik is még a régi múlt emlékét, lassan a pusztulásé lesznek. Az erőszakos vércsapolást, amilyen volt a török háború ideje vagy a két világháború pusztítása, még csak kiheveri a nép. Ezt igazolja Dötk is. A virágzó középkori élet után, ha jött is a sínylődés, a három

megmaradt család elég volt ahhoz, hogy megvesse a lábát és új falut teremtsen. Az 1748-ban Bíró Márton veszprémi püspök parancsára készült összeírás szerint Dötknek, mely akkor Pakoddal, Végeddel, Batykkal Zalabér plébániának filiája volt – mindössze 9 családja van és 31 lelket számlál. 1838-ban Kopácsy püspök vizitája már 126 lelket számlál, tehát 90 év alatt négyszeres növekedés mutatkozik. Iskolája azonban Dötknek még ebben az időben nincsen. A gyerekek – egy 1857-ből származó összeírás szerint -, szám szerint 9 fiú és 7 leány, Pakodra megy iskolába, ahol Hajdu Mihály tanítja őket 65 pakodi gyerekkel közösen. Az összeírás szerint a tanítás ideje délelőtt és délután 2-2 óra. Dötk 1873-ban kap iskolát, első tanító Lengyel Ferenc, akit közel egy évszázadon keresztül 12 másik tanító követett: Antal András, Horváth, Békefi, Kovács, Fényi Ödön, Vörös Vilmos, Kass Ilona, Szekeres László, Szekeres Sándor, Walevszki Ernő, Kósa Ilona, Hortobágyi Gyuláné.

1873-ban készületlenül és váratlanul érte Dötköt az iskolaszervezés lehetősége, nem számolt az adott helyzettel. A községi pásztorépületet alakították át. A meglévő szoba-konyhás lakás elé iskolatermet építettek, hátrafelé pedig, a szoba mögé egy másik kis szobát és kamrát. 1913-ban zsuppfedelét cserépre vették és a konyha elé építették a máig is meglévő kis verandát. Érdekessége az épületnek az a kis falba vésett vakablak, amely ajtóval ellátva a tanító éléskamrájával szolgált. Az egyházközséget különben állandóan foglalkoztatta az új iskola problémája. 1927-ben 120 millió korona államsegélyt helyeztek kilátásba. Ebből 1928-ra 9000 pengő lett, az új iskola költségvetése pedig 30 000 pengő, a hiányzó 21 000 pengőt a községnek kellett volna kiállítani, de ez a 30 házat számláló, 171 lélekből álló egyházközséget erején felül próbálta volna meg. A nép a telken és a fuvaron kívül 4 000 pengőt ajánlott meg és 2 000 pengőre pedig hitelt vállalt.

1928-ban tehát Dötk 171 lelket számlált. Az ismert adatok szerint ez volt a legnagyobb népesség. Azóta minden egyes népszámlálás fogyó tendenciát mutat, az 1970-es például 123 lelket számol. Az 1960-as népszámlálás elemzése már meghúzták a vészharangokat, és Dötköt mint „forgalomból kieső, sorvadásra ítélt” kis községet hozták fel például.

Dötkön a gazdasági állapotok kiegyensúlyozottak voltak. Hiányzott a gögösködő jólét és az égbekiáltó nyomor, nem volt gazdasor és zsellérsor, nem volt nagybirtok és föld nélküli cselédség. Itt mintha a Teremtő egyenlően mérte volna a földi javakat. Minden családnak megvolt a szántója, a birtok után járó erdőrész és a szőlő is. Így mindenki megtalálta itthon évi munkáját, és állattenyésztéssel kiegészítve a gazdaság bevételét, megtalálták számításukat is. Ha valakinek munkás kellett vagy cselédre szorult, annak idegenből kellett hoznia és a legritkább eset volt az is, hogy egy dötki gyerek a faluján kívül kereste boldogulását. Továbbtanulásra is csak a Vass család két tagja, egy tanító és egy pap vállalkozott, iparos, kereskedő nem akadt egy sem. Így a falu élte a maga ősi belterjes életét, ami egyrészt a falu békés nyugalma eredményezte, másrészt - egy lépéssel mindig lemaradva az események mögött - az új idők vívmányaiban is csak később részesült. Nem volt nagybirtok, nem volt házhelyosztás. Így elestek a két világháborút követő építési kölcsönöktől is.

Míg Pakodon az első világháborút követően megépült Borbás újtelep, a második világháború után Csány újfal, addig Dötk lakossága arra volt utalva, hogy a saját erejükből, a saját telkükön újítsák meg régi otthonaikat. Így természetesen elmaradt a falu látványos fejlődése, annál is inkább, mert a magyar parasztságnak abban az időben még a 8. szentsége a föld volt, és inkább a földjét gyarapította, mintsem, hogy otthonára költött volna. Ennek ellenére nem hiányzott a faluból néhány szebb kivitelű, példamutató ház. A falu 1958-ban kapott villanyt. Pont 30 évvel később a 2 kilométerre lévő Pakod után. Míg Pakodon 20-25 hallgatót nehezen tudtak összetoborozni egy kulturális előadásra, Dötkön 50-60-an könnyen összejöttek. A közösségi szellem, a jóra, szépre vágyó érdeklődés tovább megmaradt bennük: amikor Pakodon már nem mentek a színdarabok, Dötkön még képesek voltak nyári estéken is összejönni, hogy búcsúkor egy-egy előadással lepjék meg a falu népét és a vendégsereget.

A falu gazdasági életében, de gondolkodásában és magatartásában is kétségtelen nagy változásokat hozott 1960 januárja. Az ősidőktől megszokott egyéni gazdálkodásról a közös gazdálkodás útjára léptek. Az első évek, szerencsére, elég jól sikerültek, így - a biztatás mellett - saját tapasztalatuk is azt sugallta, hogy aki dolgozik, a közösben is megtalálja a számítását.

A lakosság száma az 1990-es évek elejére drasztikusan csökkent (19 fő), ami a kihalás szélére sodorta a települést. Ez a tendencia azonban 2010 után mintegy varázsütésre megfordult és - 2013-ban 27 fő, majd folyamatos emelkedéssel 2021-ben 51 fő lakossal - alig több mint egy évtized alatt megduplázódott. A 18 év alatti lakosok számával (16) statisztikai szempontból jelenleg a legfiatalabb és legdinamikusabban gyarapodó település. Közigazgatási szempontból Dötk mindig is Pakodhoz tartozott.

A kultúra és a közösségi élet az 1960-as éveket követően is töretlenül létezik. Ennek hatására a 2000-es évek elején a Zalai Borút Egyesület Dötkön megépítette a Noé Borházat, ami egy Petőmihályfán elbontott és a településen felállított 4 derekú zsúpfedeles - a térségre jellemző - pinceépület volt. E köré az épület köré szervezi éves rendezvényeit (elszármazottak találkozója, dötki búcsú) az önkormányzat, havi rendezvényeit az önkéntesek (Dötki esték), országos gyalogtúra versenyeket a Bugyborék Egyesület. Az épület állandó kiállítás keretében mutatja be a népi építészet és a népi kulturális örökség tárgyi emlékeit.

A település közösségi rendezvényein megfordult az ország kulturális életében meghatározó szerepet betöltők közül: Berecz András Kossuth díjas énekes, mesemondó, népmesegyűjtő, folklórkutató és előadóművész, Fűzfa Balázs irodalomtörténész, egyetemi docens, a 12 legszebb magyar vers egyik megálmodója, Kalmus Felicián csellóművész, zeneszerző, a Hollóének Hungarica Régizene Együttes, középkori zenét játszó magyar zenekar, az autentikus magyar népzenei játszó Magyarhang Zenekar-Népzenei Együttes, valamint Eperjes Károly Kossuth- és Jászai Mari díjas színművész.

PAKOD

Pakod település az 1200-as években

Pakod ősi magyar település, a Zala folyó bal partján fekszik a vasi határ szélén Zalabértől délnyugatra.

A község nevének eredete és jelentése ismeretlen. A nyelvészek szerint személynév eredetű, talán első ismert birtokosa Páka vagy Pakod lehetett, de még az is bizonytalan, hogy ez a név magyar vagy szláv név volt-e. A névadás módjából csak annyi látszik valószínűnek, hogy a névadás a XII. század végén vagy a XIII. század elején történhetett. Semmi sem szól amellett, hogy a település ennél régebbi lenne.

1211-ből származik a községről az első írásos megemlékezés POCUD (Pokod) néven, amint ezt a pannonhalmi Szent Benedek rend történetének könyvéből olvashatjuk. Az első település a mai községtől délnyugatra terült el a Pókaszeptekre vezető út mentén. Erre enged következtetni az a körülmény is, hogy a későbbi papföldéken és uradalmi táblákban sok épületmaradványt, cserepet forgattak ki az ekék. Ennek a határrésznek meg is maradt a neve, Pusztapakod elnevezéssel. 1230-ban egy oklevél tesz említést Pakodról, illetve a Pakodtól észak-keletre fekvő Barabás nevű településről. Ez az okmány részletesen leírja, hogy van Barabásnak két malma, egy hídja, amelyen emberemlékezet óta a birtokos hídvámot szedett.

Barabást (másutt így olvashatjuk: Barlabás vagy Barlabás hídját) 1247-ben a Szentgróti család a türjei egyháznak adományozza és azé is marad 1945-ig.

„Írásban először 1276-ban esik szó róla, már akkor is két kisbirtokos nemesi család perlekedett felette: Pakodi Balázs fiai a Tilaji Győr fiaival Lőrinc mesterrel és Filével. A pert Győr fiai nyerték meg, de ennek eredménye az volt, hogy a Balázs fiak és Győr fiak közösen, egymás között megosztva birtokolták a falut, annak tehát már akkor egy földesura volt.”

Pakod története a XIV. századtól a világháborúig

1948-ban a báró birtokát igazgató intéző impozáns lakásában fiúkollégium alakul, ami nem sokáig működik. A kollégium megszűnése után az épületben az iskola kap helyet. A báró volt majorjaiban megalakul az állami gazdaság.

1951-től helyi tanács működik a faluban.

1956 tavaszán földrengés rázza meg a községet. Az öreg házak kéményei 80 százalékban megrongálódtak és ledőltek. Emberáldozatot nem követelt a földrengés, egyetlen sérültje egy négyéves kisfiú.

1960-ban háromszáz-harminckilenc házból már csak tizenkilenc volt zsúpfedelű, száztizenhárom kőből vagy téglából épült, a többi pedig kő alapon, vályogból.

1960. január 23-án megalakult a termelősövetkezet "Búzakalász MGT SZ" néven.

Az állandó árvízveszély miatt 1960-61-ben szabályozták a Zala folyót, a falu köré védőgátat emeltek és korszerű, új hidat építettek fölé. A községet fenyegető árvízveszély ezzel megszűnt.

1966-ban a hegyi lakosok villanyt kaptak. A régi tanácsháza helyére új tanácsházat építettek a falu lakói. Itt kapott helyet az orvosi rendelő, a könyvtár és az ifjúsági klub is.

1968-ban a falu főútjának egyik oldalára járda épült.

Kulturális vonalon is nagy fejlődés tapasztalható. Hetente háromszor mozielőadás volt, majdnem minden házban volt rádió és 300 televízió volt a faluban.

Az 1960-ban lévő 19 szalmatető házból már egy sem található, helyette kőből és téglából épült cseréptető és palatető házak épültek. Helyenként már vízvezeték is található. 8 személyautó és 100 motorkerékpár van a faluban.

1969. január 1-én a helyi tsz-t körzetesítik zalabéri központtal, és körzetesítik a tanácsi hivatalokat is, szintén zalabéri körzetközponttal.

1974-ben az iskola felső tagozata is Zalabérbe jár iskolába és a pakodi alsó tagozat tagiskolaként működik tovább 5 pedagógussal. A megüresedett épületrészbe költözik az óvoda, a régi óvoda épületét eladja a tanács. A falu népességmegtartó ereje jelentősen csökken, sok fiatal család a közeli Zalaszentgrótra és Zalaegerszegre költözik. 1980-ban a helyi plébános, Élő József meghal, így a plébániahivatal is Zalabérbe kerül. Az intézmények eltávolodása mellett egy eredmény: 1985-ben vezeték ivóvíz kerül minden lakásba.

Az 1990. évi helyhatósági választások után (ekkor 1024 fő él a faluban) a pakodi és a dötki önkormányzati képviselő testület körjegyzőséget hoz létre Pakod székhellyel. 8 tagú képviselő- testület irányítja a községet. Polgármester Martincsevics István

1993. december elsejétől Pakod és Dötk pakodi székhellyel orvosi körzetet hozott létre, valamint az orvosi rendelőt felújította. Házi orvos: Dr. László András. Az önálló orvosi körzet a népesség fogyásával 2002. év közepéig tartható fenn. Ezt követően a valamikori öt tanácsi társközség - Dötk, Batyk, Pakod, Zalabér és Zalavég - közös orvosi körzetet alakít. A házi orvos Dr. Varga Tamás lesz.

1994-ben - részben lakossági adakozásból - az 1848-49-es szabadságharc, valamint az I. és II. világháború pakodi áldozatainak állítottak emléket az iskola parkjában. Az emlékművet Nagy László zalaegerszegi szobrászművész készítette saját tervei alapján.

Az 1994. évi helyhatósági választáson az előző polgármesternek ismét bizalmat szavaznak. Erre az évre a lakosság száma 1003-ra csökken. Ez év decemberében kerül átadásra a távhívásra alkalmas telefonrendszer, így 120 házban van telefon.

1996-ban az öregedő lakosság segítésére a Népjóléti Minisztérium támogatásával bevezetésre kerül a Falugondnoki szolgálat. Első falugondnoknak a falugyűlés Polgár Józsefet választja.

1998-ban a hívek elhatározták, hogy az egyre rosszabb állapotú templomot felújítják. A tervek elkészülte után a felújítást a lakosokon kívül támogatta a PHARE Programiroda, a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium, Zala Megye Közgyűlése, Érseki Hivatal Veszprém, Önkormányzat Pakod. A felújítás terveit és a munkák műszaki felügyeletét a ZÉBÉTÉ Bt. ingyenesen ajánlotta fel a településnek.

2000 decemberében átadták a földgázhálózatot a faluban, 2002-ben pedig a szennyvízcsatornát. A csatornázás befejezése után teljes lett a település infrastrukturális ellátottsága.

Napjainkban sajnos az általános iskola már nem működik, viszont óvoda és bölcsőde várja a legkisebbeket. Az önkormányzat kitartó munkája, a falu lakói, közösségei és egyesületei közösen, szívvel-lélekkel őrzik e község kiolthatatlan lángját. Számos esemény, újítás és közösségi munka eredményeként jó hangulatban telnek a mindennapok a faluban.

Híres emberek Pakod

- 1858-ban itt született Hajdu Tibor Vendel pannonthalmi főapát
- 1924. október 19-én itt született Somogyvári Pál magyar színművész, a Nemzeti Színház örökös tagja.
- 1931. május 1-jén itt született Jakabffy Sándor atléta, rövidtávfutó olimpikon (1956)
- 1931. szeptember 20-án itt született dr. Bognár Béla gerontológus

A település jelentősebb irodalmi megjelenése:

- Erdészeti Lapok 1959. 8. (94.) évf. 8. füzet („Hátlapon: Különlegesen egyenes törzsű - rectissima - akácváltozat állománya az észak-zalai erdőgazdaság kerületében (Pakod)”)
- A sertés, 2005. (10. évf.) 3. sz. 48-53. old. („Mi történt azóta? Végh Ferenc és fiai, Pakod”)
- Révész László: A régészeti hagyaték és a nyelvészeti kutatások kapcsolatai a 9–11. századi Kárpát-medencében (szemelvények) Helynévtörténeti tanulmányok, Csíki Lapok 54.évf.

ZALABÉR

A kezdetektől a XII. századig

A lankás dombok mellett kanyargó Zala folyó környékén már az újkőkorszak végén megtelepedett az ember. Erdőt irtott, mocsarat csapolt le, fából, nádból házat épített. Földet művelt, állatokat tenyésztett. A bronzkorszakban már népes falvak alakultak ki a környéken. A kelták megjelenésével itt is elterjedt a vasművesség tudománya. A Krisztus születése utáni évtizedekben a rómaiak vették birtokba a vidéket. A korszak kereskedői a Zala folyó völgyében kereskedelmi utakat alakítottak ki, melyeken élénk forgalom zajlott, és elterjedt a kereszténység is. A leletek alapján itt egy kisebb település volt a 3-4. században.

A rómaiakat a népvándorlás vihara elsöpörte, helyüket a 6. században az avarok vették át. Az Avar Birodalmat Nagy Károly frank császár hadjáratai a 8. század elején felszámolták. Egyes kutatók néhány frank oklevél alapján a Zalabérrel határos Csúszódomb tetején, hol egykor Zalaszeg falu állt, frank templom maradványait sejtik a föld alatt. A területet „Salapiugin” településsel vélik azonosnak.

„Zalabér a térképen könnyen megtalálható, még abban az esetben is, ha a neve ki sincs írva. A Zala folyó nagy kanyarjában foglal helyet a falu határa, és e kanyar nyugati felén maga a település is. A falu elődjének a neve is ezt fejezi ki: „Salapiugin”³⁶ ugyanis a latin „Sallaflexum” megfelelője. Ez pedig annyit jelent, mint Zala forduló, Zala hajlás.”¹ Régészeti feltárás még nem folyt a területen, így nem tudjuk pontosan, mit rejt a föld. A 9. században Árpád magyarjai veszik birtokba a vidéket.

Az első írásos említéstől a II. világháborúig

A 12. században a Türje nemzetség birtokában van a terület. 776 éve, 1247. szeptember 22-én keltezett oklevélben jelenti a veszprémi káptalan IV. Béla királynak, hogy a törjei Szűz Mária egyházat beiktatta Barlabáshida (ma Pakod Újfalú) birtokába. A birtok határait egyúttal a szomszédok jelenlétében megjárták és megjelölték. A határok megjelölésénél szerepel a Barlabáshida birtoktól keleti irányban VILLA BEER (Bér falu) birtokra vezető út is. A Türje nemzetség két ágra szakadt, egyik Szentgrótinak, másik Bérinek nevezte magát.

A Béri család a Nemestemetőben építi ki első birtokközpontját. Itt fából, kőből tornyot épített magának, és az építményt erős földsáncsal erősítette meg. A béri család a gyakori belviszályok miatt 1507-ben engedélyt kapott II. Ulászló királytól, hogy udvarházát (mely a mai Zala hídfő környékén volt) megerősíthesse. Ebből az erősségből alakult ki később a béri végház (törökkori vár). Az 1550-es években fiúágon kihalt a Béri család, birtokán a leányági örökösök osztoznak. Az 1610-es években az Ányos család birtokolta Bér jelentős részét. A végházat is ők irányították. A törökök gyakran portyáztak a vidéken. 1644-ben megtámadták a várat is. Az összecsapásban 20 magyar katona esett el. 1690-ben felszabadult Kanizsa, a kis zalai végvárok, köztük Bér is elveszti katonai jelentőségét.

A 18. század elején, házasság révén, a Horváth család lesz a falu birtokosa. Lebontották a végvárat és köveinek felhasználásával a század végére szép barokk kastélyt építettek. A község mezővárosi rangot kapott, lakói a földművelés mellett kézművesiparral és kereskedelemmel is foglalkoztak. Ebben az időszakban több zsidó család is letelepedett a környéken. Takács céh is alakult. 1848-ra vásártartási jogot is kapott a település.

A 18. századtól kezdi a falu a Zalabér nevet használni. (A Zala előtag a földrajzi elhelyezkedésre, a Bér utótag a falu első birtokos családjára utal.) 1809-ben a napóleoni háborúk szele is elérte a területet. Jókai Mór Névtelen vár című regényében részletesen ír az eseményről. A reformkori küzdelmekről is hangos a vidék. A falu birtokosa, Zalabéri Horváth János, Deák Ferenc barátja országgyűlési követként harcolt az új eszmékért. Fia, Zalabéri Horváth László honvéd őrnagyként fejezte be a szabadságharcot. Másik fia, Zalabéri Horváth János a kiegyezés után a közös hadseregben tábornoki rangig vitte.

1848 után a falu gyorsan polgárosodik, a környék egyik gazdasági, közlekedési központja lesz. Olvasókör, tűzoltó egyesület alakult, területét gyorsan elérte a vasút is. Az 1914-18-as világháború sok áldozatot követelt a községtől. A 20-as évek gazdasági nehézségei után gyorsan talpra állt. A vidék egyik iparos településévé vált. Házasság révén a zsidó eredetű Guttmann család lett itt a földbirtokos az 1890-es években. A család politikai okokból 1938-ban Svájcba távozott, kastélyukat az állam vette birtokba. 1940-44 között lengyel tiszt menekülteket szállásoltak el itt. A háború gyilkos vihara 1944 őszén-1945 tavaszán érte el a vidéket, sok polgári és katonáldozatot követelt.

A XX. század második felétől napjainkig

Zalabér 1890-ben kapcsolódott be a vasúti hálózatba. Napjainkban Zalabér-Batyk vasútállomásról lehet vonattal utazni, kétóránként közvetlen járatokkal Budapestre illetve vissza. Közúton a Zalaegerszeg-Sümege és Zalaegerszeg-Zalaszentgrót útvonalak haladnak át a falun.

A község népessége az 1940-es évektől kezdve lassanként, 1960-tól viszont drasztikusan csökkent – 1941-ben 1380 fő – 2015-ben csupán 704 fő lakott a településen. Az utóbbi években elmondható, hogy a lélekszám évről évre, apró lépésekben ugyan, de növekszik. 2022. január 1-jén 777 állandó lakosa volt Zalabérnek.

A 60-as évektől közigazgatási szempontból vezető szerepet töltött be Zalabér a körzetben: 1970-ben alakult meg a közös tanács Zalavég, Batyk, Pakod, Dötk csatlakozásával, Zalabér központtal. Ekkoriban épültek meg a közös beruházású és fenntartású intézmények: iskola, művelődési ház, könyvtár, tornaterem. A rendszerváltozás után a közös hivatal megszűnt, a volt társközségek különböző önkormányzati társulásoknak váltak a tagjaivá.

A termelőségtervezetet 1949-ben alakították meg, Vörös Csillag Tszcs néven. A korabeli újságcikkekből kiderül, hogy eleinte bizony akadtak gondok a tervek teljesítésével, de később „A politikai oktatás eredményezte, hogy fokozatosan javult a munkafegyelm is. Hibák ugyan még vannak ezen a téren, de a további jó munka meghozza a maga gyümölcsét.”² Elsősorban a kertészeti ágazat szerzett hírnevet magának ekkortájt. 1969-től Középzalamenti Mezőgazdasági Termelőszövetkezet néven működött tovább, egyesülve Zalavég, Batyk, Pakod, Dötk tsz-eivel. A környék egyik legjobban működő szövetkezetévé vált, különösen a burgonyatermesztésben ért el sikereket, de - a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódóan – számos, kiegészítő tevékenységet folytató üzemet is létrehozottak.

Sorok János könyvében szerepel, hogy már „ember emlékezetet meghaladó idővel ezelőtt alkalmazták a lakosok az első tanítót”.³ 1948-ban, az iskolák államosításakor, 215 gyermek járt iskolába, I-VII. osztályba, 6 tanító irányításával tanultak, 4 tanteremben, amelyek különböző épületekben helyezkedtek el. Már 1925-ben felvetődött egy új iskolaépület megépítésének az igénye,

de a munkálatok csak 1958-ban kezdődtek el. 10 évvel később került sor a korszerű, szaktantermekkel felszerelt, új iskolaépület átadására, amely az egykori kastély területén kapott helyet. Ezt az épületet a felső tagozatosok vették birtokba, az alsósok számára a régi iskolaépületekben folyt a tanítás. Az intézmény évtizedeken keresztül központi iskolaként működött, Zalabér, Zalavég, Batyk, Pakod, Dötk beiskolázási körzettel. Az említett településeken az alsó tagozatosok helyben tanultak, a felsősök jártak át Zalabérbe.

A rendszerváltás után, a 90-es évek elején az intézmény központi szerepe megszűnt, és a tanulólétszám folyamatosan csökkent. Később, a szabadabbá váló iskolaválasztás hatására ismét tapasztalható volt létszámbeli növekedés, ugyanis a környező és távolabbi településekről egyre többen választották az intézményt az itt alkalmazott gyermekcentrikus pedagógia, az Értékközvetítő és Képességfejlesztő Program, a kibontakozó tudományos és művészeti nevelés, a Kutató Gyerekek Tudományos Konferenciája verseny új elemei miatt. Az iskola diákjai és tantestülete számos megyei, országos, sőt, nemzetközi elismerést szereztek ez idő alatt. Az intézmény jelenleg is nyolcosztályos általános iskolaként működik.

Óvoda 1948 óta van a faluban, 1960-ban költözött a volt „Kiskastély” épületébe, ahol jelenleg is található, Zalabéri Kastélykert Óvoda néven. Az elmúlt években külső és belső felújítás, korszerűsítés történt az épületen.

A művelődési házban a 80-as-90-es években élénk közösségi, kulturális élet folyt: gyermek- és felnőtt csoportok találkoztak, szakkörök működtek rendszeresen az épületben, gyakran szerepeltek vendégművészek, illetve a helyi színjátszók és néptáncosok vidékre is jártak fellépni. A 2000-es évek elején ismét megélénkült a kulturális és közösségi élet, színesedett a paletta: egyesületek jöttek létre, népdalkör, színjátszócsoporthoz alakult, összefogtak a nyugdíjasok, a lokálpatrióták, találkoztak a táncot, sportot kedvelők. A Búzavirág Népdalkör országos hírnévre tett szert: kétszer is elnyerték az Aranypáva-díjat.

Több alapítvány, egyesület működik a településen: Anti-Drill Alapítvány, Zalabéri Templomért Magánalapítvány, ZalabÉrték Egyesület, Zalabéri Polgárőr Egyesület.

Műemlékek a településen

Szentháromság templom

Zalabérben a római katolikus egyháznak van temploma és plébániája. A falu hívő lakosainak jelentős része római katolikus vallású. A templom műemlék jellegű, a Szentháromság tiszteletére épült. Búcsúja Szentháromság vasárnapján, vagyis a pünkösdöt követő vasárnap van.

A templom a település központjában, szabadon álló, keletelt, egyhajós, poligonális szentélyzáródású, nyugati homlokzati tornyos templom, a szentély felől kontyolt nyeregzetűvel, a szentély északi és déli oldalához csatlakozó sekrestyével és oratóriummal. Nyugati homlokzatának két szélső tengelyében, félköríves szoborfülkében Szent Flórián és Szent Vendel szobrai láthatóak. A főbejárat fölött kronosztikon: 1747. Csehsüveg boltozatos hajó, csehsüveg-, és fiókdongával boltozott szentély, a hajó bejárat oldalán karzat húzódik. A hajó közepén kegyúri kriptá található, címeres vörös mész-kő fedlappal. A festett üvegablakok 1913-ból származnak. Berendezésében fellelhetők a 18. század második felének - 19. századnak a jellemzői: oltárok, a főoltárkép tetején kettős kegyúri címer - melyből az egyik a zalabéri Horváth családé -, a szószék - késő barokk stílusú, a 18. század végéből.

Feltehetően a 14. század elején alapított Szent Miklós-templom állt a helyén, melynek pusztulása után a falu fából készült templomát egy 1726-1733 között épült kisebb templom váltotta

fel. A szűkösnek bizonyult templom helyett 1747-ben új épült. A romossá vált épületet 1796-ban, a zalabéri Horváth család támogatásával építették újjá. 1837-ben, 1972-ben és legutóbb 2003-ban újítták fel.

Szent Antal kápolna

1799. június 13-án kelt az az alapító levél, mely a mai építmény oldalának szőlőterületén egy kápolna építését elhatározta. "Szala-Béri Helybéli belső és vidéki birtokosok mind közönségesen adjuk tudtára mindenkinek, akiknek illik, hogy mi Szala- Béri Hegyünkben a Hegység költségeivel építettünk egy Kápolnát Toronnyal együtt Páduai Szent Antal tisztességére, mely Kápolnának Conservatióját jövődöbéli időkre is magunkra vállalván, ezután is a Hegységünk jövedelmeit ezen kápolnának építtetésére és minden pusztulástul való mentségére fordítván, magunkat és utánunk következő hegybéli birtokosokat kötelezzük."

Az alapítólevél záradékából kiderül, hogy Zalabér község területén hegyközség működött. Ez képviselte a szőlőhegy birtokosainak, bérlőinek érdekeit, közös védelmét a külső hatóságokkal szemben. A mai kápolna helyén eredetileg Szent Mátyás apostol tiszteletére szentelt kis kápolna állt, ami feltehetően egy fülkében álló szobor lehetett. Szent Mátyás apostol a középkorban a szőlők védőszentje volt.

Misé a kápolna patrónusának napján - Páduai Szent Antal ünnepén - tartottak úgy, hogy a hívők a zalabéri templomból felzarándokoltak a szőlőhegyre a plébános vezetésével. A kápolna harangját 1917-ben elvitték, hogy anyagából fegyvereket készítsenek, melyet aztán 1925-ben Halász Károly templomátya és felesége adományából pótolta. Az 1950-es évek politikájának következtében az egyház már nem tudta karbantartani az épületet.

A rendszerváltozás után magánkezdeményezésre újra felidéztek a hajdani hegyi búcsúk emlékét. Igazi változást a 2008-as év hozott, amikor magánalapítvány támogatásával és közös összefogással a kápolna kívül-belül megújult. A patrónusának napján, a Szent Antal napi búcsúkor, minden évben újra felcsendül Isten szent ígéje az ősi falak között. Ezen a jeles napon a kápolna is nyitva áll, ekkor tömegével zarándokolnak ide a hajdani szőlőtulajdonosok leszármazottai: Zalabérből, Batykról, Pakodról, Dötkről és Zalavégről és távolabbi településekről.

Nepomuki Szent János kápolna

Az 1800-as évek elején építtette zalabéri Horváth János, ki a keresztségben Horváth Nepomuki János nevet kapta, ezért kortársai gyakran becézték „Mukinak”. Fenntartásáról a templom mindenkor kegyura gondoskodott. Régen Nepomuki Szent János ünnepe előtt nyolcadot tartottak, és a nyolcad elején, végén és a közbeeső vasárnapon körmenet ment a templomból a kápolnához. A kápolna eredetileg a Sümeg – Zalaegerszeg - Zalaszentgrót országutak kereszteződésében állt, de 1945 után, a Zala-híd újjáépítésekor áthelyezték mai helyére. A romossá vált kápolnát 2013-ban restaurálták.

Zalabér híres szülöttei

Novák József Krizosztom

Zalabérben született 1744. április 5-én. Tanulmányait Sopronban, Pannonhalmán és külföldi egyetemeken végezte. Pannonhalmán levéltáros tanár, majd 1781-től bakonybéli apát lett. A bencés

rend felosztása után zalaszentgróti birtokára vonult vissza. 1793-ban Pécssett tankerületi főigazgatóvá választották. 1802-ben az uralkodó visszaállította a bencés rendet és pannonhalmi főapáttá nevezte ki. (Ezt az eseményt képszerűen a pannonhalmi főapátság homlokzatán is meg örökítették.) Jelentős szerepe volt a rend újjászervezésében, a bencés gimnáziumok létrehozásában. 1816-tól nyugdíjasként élt a főmonostorban, nagy könyvtárát rendjének ajándékozta. Pannonhalmán hunyt el 1828. október 20-án, itt is temették el. Több történelmi témájú latin nyelvű munkája maradt fenn.

Zalabéri Horváth János

1788. január 3-án született Zalabérben. A király aranykulcsos kamarássá nevezte ki. 1831-34 között Zala vármegye első alispánja volt. 1833. november 5-én megválasztották Zala vármegye követének. E tisztségében a polgárosodó Magyarország megvalósításáért harcolt. Szoros barátság fűzte Széchenyi Istvánhoz, Csány Lászlóhoz és Deák Ferenchez. 1843-ban lemondott követi megbízatásáról, visszatért Zalabérbe és a vármegyei ellenzéket szervezte. A megyei politikai életben való részvétele miatt eladósodott, ezért zalabéri birtokát eladta és Kőszegre költözött. Itt halt meg 1853. augusztus 3-án. A bérbaltavári templom kriptájában helyezték örök nyugalomra. László fia honvéd őrnagyként fejezte be a szabadságharcot. 1848-ban ő szerzett Zalabérnek vásártartási jogot. Emlékét tábla őrzi községünkben.

Huszt József

1887. október 10-én született Zalabérben. Középiskolai tanulmányait Budapesten, Keszthelyen és Zircen végezte. 1912-ben tanári oklevelet szerzett. Tanított az Eötvös Kollégiumban, a budapesti és a szegedi egyetemen. Az Magyar Tudományos Akadémiának 1922-től levelező, 1930-tól rendes tagja lett. 1945 után háttérbe szorult. Budapesten hunyt el 1954. január 3-án. Fő kutatási témája a magyarországi humanizmus volt. Több önálló kötete jelent meg. Zalabérben utca őrzi emlékét.

A település jelentősebb irodalmi megjelenése

- Jókai Mór: Névtelen vár

„Az igazi tapasztalt hadvezér ilyenkor azt teszi, hogy mikor háromfelé indulásra kap három külön parancsot, hát az első nap tesz egy utat észak felé, a második nap nyugat felé, s miután mind a három parancsolatnak megpróbált engedelmessé válni, a negyedik nap visszakerül oda, ahonnan elindult, s megveti a lábát, Zalabéren.

Ez a Zalabér igen kellemes kis mezőváros a Zala folyónak egy félszigetet képező kanyarulatában; s annak, ki a világtól félrevonulva, csendes, szemlélődő életet akar folytatni, megbecsülhetetlen rejtek. S ha a világ minden nemzetei itt adnának egymásnak harci találkoztát a Dunántúl, egy is azok közül bele nem botlanék Zalabérbe.

Itt vesztegelt a sereg jó egy hétig; ami ez izgalmas időkben egy örökkévalóságnak tetszett.”⁴

- Richard Bright: Utazás Bécsből Alsó-Magyarországon keresztül

„Amint Vasvár után egy magaslatról visszánéztünk a hátunk mögött maradt vidékre, nagyon változatos tájak tárult szemünk elé. A zalabéri országot szelíd dombok és sűrű

erdők között vezetett; általában jó volt; néhány helyen a parasztok a vármegyei hajdúk felügyelete mellett javították.

Zalabéren az óriás termetű, mogorva póstamester — mindenféle okra hivatkozva — a többi között a betyárokat is emlegetve, arra akart rávenni, hogy, hosszadalmas kerülő uton menjek tovább Keszthelyre (az volt t.i. legközelebbi állomásom), és a világért sem adta volna lovait a rövidebb útra, mivelhogy az kívül esett a postai úthálózaton. Végre, mégis megértette a szót, és amikor elfogadtam feltételeit, és megfizettem a jó borsos különdíjat, egyszeriben szélnek eresztette az összes betyárokat.

Zalabérről két órákor indultunk el. A vidék nem érdekes. A földet művelik, de nem termékeny. Elhagyván Szentgrótot — ahol néhány csinos házat láttam —, dombokkal szegélyezett völgybe értünk.”⁵

ZALASZENTLÁSZÓ

Őskortól a település alapításáig

Zalaszentlászló község területén a Krisztus előtti IV. században kelta törzsek éltek, melyeket a géták pusztítottak el. 378-tól gót, gepida és szláv törzsek uralták a területet, mely 433-405 között a hunoké lett. 455 után avarok, majd 800 után szlávok, gepidák, bajorok foglalták el a területet.

A terület a Zala folyó két oldalán lévő lápos, füves, erdős, legeltetésre alkalmas terület volt, jelentős mocsárvidékkel, melyben halak, rákok és teknősök éltek szép számmal, élelmet biztosítva a lakosságnak.

Közel 400 évig tartott Róma uralma, melynek következtében jelentős, korabeli emlékek maradtak fenn. A rómaiak által épített utak, erődök, állomáshelyek jelezték létüket. A római kor emlékeit a területen a Zala menti kisebb dombok cserépleletei és egy római oszlopfő (Keszthelyi Múzeum) bizonyítják. De 3000 éves vaskori cserépedény-maradványt is találtak. E területen a Zala folyón átjáró volt. A folyó két ágra szakadt, melynek később mindkét ágán malom működött. A helyi vallásról ismeretekkel nem rendelkezünk. A közeli Zalavárnál Cirill és Metód emlékmű áll.

Közel múlt

E területen a Zalaszentlászlóhoz tartozó Szentmihálypusztát (Korábban: Szerente) 1211-ben említi korabeli okirat. Zalaszentlászló község első okirata 1333-ból származik, mely szerint ebben az évben az egyház, Pápai tizedet szedett. A falu első birtokosai a Szentlászló család nemesi tagjai voltak, nevezetesen Szentlászlói Bás és fiai Péter és Egyed. 1429-ben a Gelseiek és a Marcaliak tartottak igényt a birtokra, mely azonban visszaszállt a királyra. Végül mégis a Marcaliak kapták és a fele birtokot az eredeti leszármazók rokonának – Dénes fiainak –adták.

A birtok 1461-től Szentgyörgyvár tartozéka. Báthory Erzsébet 1594-től Báthory András országbírónak adja. Ebben az időben Zrínyi Miklósnak is volt itt birtoka. 1655-től Nádasdy Ferenc birtokához tartozik. 1741-ben királyi adományként (majd vétellel) Széchenyi Zsigmond kalocsai érseké a birtok. 1763-ban Széchenyi Ferenc, majd 1815-ben fia Széchenyi István örökölte, tőle Ödön fia örökölte, amit 1872-ben a budapesti Baron (Baranyai) családnak adott el. 1902-ben a zalaszentgróti

gróf Károlyi Imre vásárolta meg a birtokot. 1890-től a kustányi grófnak, Batthyány Norbertnek is volt itt birtoka.

A török időkben a kanizsai Chgoko Inpaya szedte az adót területünkön. Török csapatok időnként fosztogatták a területet, rabokat szedtek, egy esetben a helyi prédikátort is elvitték. 1531-ben a törökök bécsi hadjárata idején a falut teljesen feldúlták, majd a szőlőhegyi hajlékokat felperzselték. Községünk első temploma az 1400-as években épülhetett, melyet a törökök leromboltak. Felépítésére 1734-35-ben került sor, majd 1947-ben átalakításra került. A török idők előtt a Várgödre melletti dombon állhatott a várpalota, melyet már a törökvész előtt, a belső területi csatározások következtében leromboltak. Maradványa nincs.

Lakossági létszámok: 1604-ben 127 jobbágy, 1711-ben 11 gazda élt a településen, 18-at pedig az akkori pestisjárvány vitt el. 1770-ben 263, 1785-ben 464, 1857-ben 557, 1880-ban 802, 1890-ben 926, 1930-ban 1153, 1962-ben 1233 volt a lakosság létszáma. A jelenlegi létszám kb. 800 fő. A lakosság zöme katolikus volt, egy-egy evangélikus vagy református vallású elfordult, az izraeliták száma 10-15 fő között változott 1945-ig.

Jelenkor

A második világháború után hamarosan a régi közigazgatást a tanácsi rendszer váltotta fel, melyben választott tanácselnök és képviselők, valamint a kinevezett vb titkár dolgozott.

Ez az időszak a végrehajtás, az ÁVH működésének és a tsz szervezésének kemény korszaka volt.

A II. világháború után a lakossági létszám mintegy 100 fővel csökkent, 48 hősi halottal és kb. 50 hadifogollyal, amit – részben - a menekültek száma pótol. Az 1200-1300-as létszám 1962-ig kitartott.

Az 1959-ben szervezett tsz-mozgalom hatására lassú, majd a rendszerváltás után egyre jobban felgyorsuló volt a lakosság elköltözése. Az 1950-1960-as években a falu gyorsuló fejlődésnek indult. Utcák, járdák, közművek, középületek épültek vagy felújításra kerültek.

Igen eredményesen működött a helyi könyvtár, fellendült a kulturális élet (mozi, színház, helyi rendezvények). Az igények kielégítése érdekében új faluházat kellett építeni, amely Makovecz Imre tervei alapján 1985-ben került átadásra. Erre az épületre, a benne zajló tevékenységre, a helyi énekkarra és a nagyon eredményesen működött „Közéleti klub” tevékenységére büszkék vagyunk. Közlekedési igényünket a napi 10 pár autóbuszjárat jól látja el.

A háború befejezése után sok gyermek született, így az iskolai létszám (1-8 osztály) 100 fő felett alakult, ennek következtében az 1945-beli 2 tantermes iskolát először 4 tantermessé kellett bővíteni, majd 8 tantermessé átépíteni, tornaszobával, politechnikai teremmel kiegészíteni. Az épületet a szülők és a lakosság széleskörű társadalmi munkával hozta létre, amit - létszámhiány miatt, 40 év után - be kellett zárni.

Óvodai ellátás már a 40-es években is működött kezdetleges jelleggel, 1944-ig. Újbóli megszervezésére az 1950-es évek elején volt lehetőség egy átmeneti lakóépület bővítésével. Kezdetben az óvodába 30, majd 40-50 gyermek járt, tehát az épület kicsinek bizonyult. Először új konyha épült, majd új óvoda, a rendszerváltás után. Ez az óvoda rosszul tervezett, nem felelt meg a követelményeknek. Ezért Makovecz Imre korábbi tervei alapján ebben az évben új impozáns, minden igényt kielégítő óvoda került átadásra.

Az elért eredmények ellenére falvaink jelentős részének – az elmúlt 50 évben – két új „mohácsi tragédiát” kellett megélnie. Az elsőt 1959-60-ban, a tsz-ek szervezésével, amikor a lakosságtól elvették

a földet, a jószágot, a termelési eszközöket. A másodikat akkor, amikor visszaadták a földeket. A lakosság ekkor már nem rendelkezett a műveléshez szükséges erővel és termelési eszközökkel, ezért - zömében mélyen érték alatt - földjeit az „érdekelteknek” eladta. E két eset következménye a lakosság létszámának feleződése, falvaink elöregedése, az általános iskola bezárása, a falusi értelmiség, a hívők és a papság megfogyatkozása.

Település irodalma, megjelenítése:

- Lóránt József: Zalaszentlászló község története, Faluházról készült írások, dokumentum-film felvételek.
- Lóránt Zsolt: Verses-kötetek, /2/ a falu életét is taglalva.
- Lóránt Attila: Megjelent 8 kötete, /Világról, természetről, emberekről, utazásról. Három kötet kiadója: National Geographic.

ZALASZENTGÓT

Zalaszentgrót elhelyezkedése és réges-régi történelme

Zalaszentgrót Zala vármegye északkeleti részén, a Zalaszentgróti járásban, a Zala folyó völgyében elhelyezkedő város, a Zalai-dombságban (Nyugat-Dunántúlon), hozzá tartozik Zalaudvarnok és Aranyod településrész. Türrjétől délre, a Csáfordi magaslat lábánál található, a Zalaapáti-hát területén. A településhez tartozik Kisszentgrót, Tüskeszentpéter, Csáford, Zalakoppány. A város Keszthelytől és a vármegyeszékhely Zalaegerszegtől hasonló távolságra – kb. 30 km - található.

Az 1984. január 1-jén újra városi rangot kapott település majdnem a Zala-folyó kanyarulatánál, a folyó középső folyásánál, a zalai dombok szelíd ölelésében, a folyó két partján húzódó virágos, ártéri rétek, kaszálók és szántóföldek között terült el már a 19. században is, korábban is virágzó erdők és szőlők környékén. Történelmére több műemlék és műemlék jellegű épület, valamint az itt végzett ásatások korabeli emlékei utalnak.

A szép fekvésű, a Zala folyó mindkét partján elterülő helyszíne már időszámításunk előtt is - a kor adottságaihoz mérten - gyéren lakott volt, melyre utalnak az ásatások során előkerült csiszolt kőbalták, római kőkoporsók és tárgyak, fejlett technikájú kelta kardok, fegyverek, szerszámok és ékszerek.

Csáfordról rézkori leleteket (aranykorongok) és a területen La Tène (késő vaskori) sírokat fedeztek fel (vaskard). Darnay Kálmán szerint feltételezhetően Zalaszentgrót területe (polgárvárosi homokbánya helye) átmeneti kelta szálláshely lehetett az előkerült gazdag tárgyleletek (például kardok) alapján.

Kutatások már 1895 óta folytak a településen, történelmének jobb megismerése, az itt élő népek emlékeinek napfényre hozása céljából. 1945-ben, sajnos, az addig előkerült leletek jelentős része megsemmisült.

Az időszámításunk szerinti 5. századig Zalaszentgrótnál római postaállomás lehetett a Sophiane (Pécs) és Savaria (Szombathely) közötti útvonalon. Az Itinerarium Antonini (Augustus korabeli római állomásjelző „útikönyv”) említi Maestriana-ként (Valcumtól) az akkori Fenépusztától („30 mille passus” távolságra). A római kort kő- és téglapítkezés, importkerámia-, üveg-, sírkőleletek jellemezték. A korból sírok, pénzék, épületmaradványok kerültek elő, jelezve, hogy a 2-4. században itt már jelentős település volt. A település földrajzi adottságai miatt fontos lehetett, hiszen kereskedelmi útvonal mentén feküdt, termékeny és könnyen művelhető területen.

A népvándorlás korában többféle nép, törzs megfordult, sátorozott a területen (germánok, hunok, avarok, frankok). Zalaszentgrót azon ritka Zala megyei települések egyike, melynek sírleleteiből a Keszthely környéki avar, szláv kultúra emlékei (például S-végű hajkarikák) kerültek elő. Az őslakosok leletei keveredtek a 10. századból 1958-ban feltárt sírok magyar emlékeivel.

A magyar honfoglalók a 10. század közepén alapították meg itt falujukat. A régészeti leletek tanúsága szerint Szentgrót területét már a 9. század közepe óta magyarok lakhatják.

Közelmúlt: Szentgrót története az alapítástól a II. világháborúig

Valószínűleg Bulcsú vezér törzse telepedett le Zalaszentgrótnál a 10. század közepén. A horka tisztségviselő törzsének egyik ága lehetett az a Türje nemzetség, mely ezen a vidéken foglalt helyet, az itt lévő helységek, Türje-Zalaszentgrót a nemzetség nevét vehették fel. A Zala-völgy - a mai Batyk-Türje-Szentgrót közt elterülő - sík és termékeny térsége a lovas-nomád Türje nemzetség legkedvesebb helye lehetett, mert itt az ősmagyar életmódot folytathatták: télen a Zala folyó mellé húzódtak, ahol halásztak, vadásztak, a nyarat lovaikkal végigsátorozhatták és legeltethették a sík vidéken.

A nomád életmód a 11. század folyamán szűnőfélben volt, így kialakultak az állandó települések a régi katonai, kereskedelmi utak mentén templommal és várral.

A város nevét templomának védőszentjéről, Szent Gerhartról (Gellért) kapta. A város első említését, téves adatok alapján, a helyi hagyomány 1083-ra teszi. Ebben az évben avatták szentté Csanádon a vértanúhalált halt Gellért püspököt. Feltételezések szerint ekkor szentelték fel itt a templomot, és már a kővár is állt. A feltevés Pray György 1770-es tanulmánya (Pray-kódex), majd Koller Ignác 1857-es tanulmánya alapján született. A kalocsai és a pécsi püspökök között 1083-ban létrejött püspöki megyei határrendezés alkalmával Zalaszentgrótról Szent Gróth néven tesz említést a Pray-kódex. 1983-ban a település megünnepelte az évfordulót.

Az írásos emlékekben azonban csak 1247-ben (IV. Béla, „az országépítő király” uralkodása idején) találkozunk először a város nevével. A Türje nemzetségbeli Dénes bán, korábbi nádor, Szentgróton négy telket, két malmot és a Zalán lévő vám felét adta a türjei monostornak. A város ezután a Türje nemből származó Szentgróti család birtokközpontjává vált. A Szentgrótiak udvarházuk köré fallal körülvett erődítményt emeltek – írja Zala megye kézikönyve a rendszerváltás után. Holub József szerint IV. Béla király 1268/69. november 25-én itt adta ki egyik oklevelét.

„Miként nevezhették az első magyar telepesek falujukat, okleveles források hiányában nem tudjuk. 1247-ben Scengerohlt, majd 1346-ban „de Sancto Gerard” névalakban fordult elő a város neve.”

A szerzetesrendek ezen a környéken is letelepedtek, mint a premontreiek (Türje) és a ferencesek, majd szalvatoriánusok Szentgróton, melynek szép emléke az ebből a korból fennmaradt kisszentgróti Romtorony (polgárvárosi kolostorrom).

„A település plébánosát 1333-ban említik a források, de a 17. században protestánsná lett a környék, és az maradt a 18. század elejéig. Középkori védőszentjének emlékét a mai napig nevében őrzi a város.” – írja Vikár Tibor helytörténész. „1715 után a szentgróti plébániát újjászervezték, és az evangélikusoktól elvett templom helyén 1753–1758 között újat építettek, a templomot Árpád-házi Szent Imre tiszteletére szentelték. Valószínűleg azért, mert a templom építését támogató Batthyány Imrének köszönték meg a katolikus hívek a tetemes anyagi segítséget, Szent Imre herceg ugyanis Batthyány Imre névadó szentje volt.

Szent Imre nevelője egykoron Szent Gellért volt. Így Szent Imre sok szállal kötődik Szent Gellérthez.”

1397-ben már mezővárosnak (oppidiumnak) mondták Szentgrótot, Szent Balázs napján országos vásárokat tartottak itt. A 12. században végleg felépült a stratégiaileg fontos helyen, a Zala folyó mellékágai által körbevett „szigeten”, Szentgrót vára, melyet okleveles források 1299-től említenek. Valószínűleg a tatárjárás után Fülöp, esztergomi érsek volt az építtető. A török veszedelem megnövekedésével megerősítették és az egyik legfontosabb végvár lett a Dunántúlon. Kanizsa 1600-as eleste után stratégiai szerepe megnőtt. Közel 600, részben lovas, részben gyalogos, őrségből állt, akik saját költségükön éltek, katonáskodtak és minden adótól mentesek voltak. A várhoz a 16. századtól már több mint 10 falu tartozott. Körbevette a hóstát (külváros), ahol a különböző társadalmi rétegek laktak, volt piactere is. A Polgárváros elkülönült terület volt. A 17. században hajdúk voltak a vár lakói.

A város birtokosai között a Szentgróti család nevével gyakran találkozunk. A család a Türje nemzetség egyik ágát képviselte, és Szentgróton építette ki birtokközpontját. Szentgróti János 1456-ban Zala vármegye alispánja volt.

Luxemburgi Zsigmond többször is megfordult itt: 1415. június 25-én és 1423. november 13-án Szentgróton (ZentGyrolth) adott ki oklevelet.

A mohácsi vész után az új földesurak (1433-ban a Szentgróti családba házasodott Hagymássyak) még inkább megerősítették a várat: palánk (cölöpök közé döngölt agyagfal) védte. A hósta palánkján kívül állt a középkori Kis utca, a 13. századtól ferences kolostorral, román stílusú toronnyal és gótikus szentélyel, mely ma is műemlék. A szentgróti kolostor templomából került elő egy sírkő, amin egy házaspár, Egervári Veronika és Béri István neve olvasható.

1550-51-ben Nádasdy Tamás levelezéseiben többször szerepel, hogy a törökök portákat égettek és raboltak Szentgróton.

1654-ben gr. Batthyány Ádám vette meg a területet. A mezőváros kuruc, horvát és rác hadak zsákmánya lett. A várban a törökverő Zrínyi Miklós is megfordult 1651-ben.

Az 1690-es években elhanyagolták a várat és dűledezni kezdett. Helyébe épült Batthyány Imre és Ferenc idején - 1767-1787-ben - a Batthyány földesurak ma is fennálló késő barokk (copf) kastélya, mely a gödöllői Grassalkovich-típusú, U-alakú, középrizalitos kastélyok szép mintája. A várromokon tehát kastély épült, szép angolparkkal körülvetve. Az 1800-as években a Batthyány család reneszánsz stílusú faajtókat szereltetett fel, és ugyanilyen stílusú bútorokkal rendezte be a kastélyt. A bútorok jelentős része ma is megtalálható az épületben. A kastély utolsó tulajdonosai a Károlyiak voltak, akik a hercegi koronás címet az épület nyugati homlokzatán helyezték el. A címeren a következő latin felirat olvasható: FID ET VIRTUTE QVERE Magyarul: Hittel és reménnyel szerezz hírnevet. Falai között 1950 óta gyógypedagógiai intézet működik.

A települést 1711-ben 73 család lakta, a kolerajárvány ellenére Kanizsa és Keszthely városához hasonló népességű volt. 1767-ben Mária Terézia urbáriumára szerint a földesurak úrbéri szolgáltatásokra, robotolásra és kilenced fizetésére kényszerítették a szentgrótiakat, ami akadályozta a település fejlődését. Kézműipara és szőlőművelése viszont jelentős volt,

fő mezőgazdasági terménye, a szőlő úrbéri terhektől mentes volt: a 18. században a badacsonyi borhoz hasonlították Szentgrót borát.

1809-ben az elvesztett győri ütközet után a Meskó tábornokot üldöző francia csapatok június 18-án megszállták Szentgrótot.

A 18. században kezdett fellendülni a település gazdasága: iparosok, kézművesek települtek ide. Akkori birtokosa, gróf Batthyány Ferenc rendelete alapján több utca, új híd épült, megindult a környező mocsarak lecsapolása. 1830-ban mezővárosi rangra emelkedett.

A reformkorban Batthyány Károly gróf és a Kehidán lakó Deák Ferenc, későbbi országgyűlési képviselő reformálták meg a községet, a virágzásnak induló Szent Gróton. A helyi olvasótársaság itt is megszervezte az első kaszinót (klubszerű társadalmi- és olvasó egyesületet könyvtárral), 1843-ban. Deák Ferenc - 1845-ben a szentgróti Védegylet alapítója - 1846-tól volt tagja a kaszinónak, ekkor ajánlott fel 5 forintot a termének berendezésére. A kaszinó - mint „társadalmi, irodalmi gyűlhely” kezdetben Pfeifer Ferenc nagyvendéglőjében működött, a könyvtári állománya 600 kötetből állt. A szabadságharc bukása után, 1849-től 1861-ig, nem működött, végül 1905-ig állt fenn.

A 19. század második felétől jelentős építkezések folytak a városban: 1844-ben épült a díszes vámház és a nagyvendéglő, 1854-ben a jegyzőség. A Zala boltozott, négylyukú kőhidját 1844-46 között rabok építették Kugler Mihály, keszthelyi kőfaragó-kőműves irányításával.

1867-ben posta, 1883-ban távírda épült, illetve megindult a helyi kórház építése is.

Zalaszentgrót 1887-ben vált járási székhelyé, ahova 1892-ben érkezett meg a kereskedelem és az ipar fejlesztése céljából az első vonat Túrje felől, majd 1895-ben már Balatonszentgyörgy községgel is vasúti összeköttetésben állt. A vasúti munkálatok során kezdődtek az első régészeti ásatások is.

1896-ban óvoda (kisdedővő) létesült, és ebben az évben bevezették a telefont is a településre, mely csendőrőrssel és takarékpénztárral (1884-től) is rendelkezett. Plébánia-, körjegyzői- és anyakönyvi székhely volt. Nőegylete, kaszinója több száz kötetes könyvtárral, izraelita temetkezési és betegsegítő egylete volt és társasköre. A túlnyomórészt katolikus vallású felekezet mellett, izraeliták, evangélikusok és reformátusok is lakták a várost. Széleskörű iparosság jellemezte. Több mint 2000 fős akkori lakossága és házainak száma az évek alatt emelkedett. Önkéntes tűzoltó egylete 1882-ben alakult meg. A századforduló után az 1910-es években saját hetilapja volt Zalavölgyi Hírlap néven. Zalaszentgrótnak 8 marhafelhajtással egybekötött vására volt.

A Batthyány és Károlyi családnak fontos szerepe volt a mezőváros, majd nagyközség életében. A királyi nagy Magyarországon is híres volt a gróf majorsága: elsősorban a gabona-, szőlő- és gyümölcsstermesztés, a régi almások. A Polgárvároson kívüli lakosság - főleg Kiszszentgrót és a többi településrész - is a mezőgazdaságból élt. Emellett majdnem minden családnak volt szőlőbirtoka, ami a háború és a tévesztés után is megmaradt, és csak a 80-as-90-es évek után indult hanyatlásnak.

1896 nyarán - a korral lépést tartva - a mezőváros nagyközséggé alakult. Zalaszentgrót is részt vett a Millenniumi ünnepeken.

A sok áldozatot követelő első világháborút követően épült ki a nagyközség élelmiszeripara: gyümölcsfeldolgozó, tejüzem létesült itt. A második világháború ismét súlyos terhet jelentett, mintegy 262 fő polgári áldozat volt, köztük sok zsidó, akiket koncentrációs táborokba hurcoltak.

Zalaszentgrót jelene a II. világháborútól napjainkig

A második világháború idején több száz lengyel menekült került a községbe, ahol második családot, szeretetet és barátokat találtak, mivel 1940-1944 között nagy lengyel menekülttábor működött itt és Zalabérben. A község gyakori vendége volt id. Antall József menekültügyi

kormánybiztos (a későbbi miniszterelnök édesapja), a budapesti Lengyel Intézet vezetői, valamint Angelo Rotta érsek, pápai nuncius. A menekülttábor parancsnoka Hajdú István százados és - rövid ideig - Pataky Andor szobrászművész volt. A lengyeleket segítő zalai pedagógusok közül kiemelkedik a zalaszentgróti dr. Pogonyi Karola. Az akkori gimnázium iskolaigazgatója latin-német-magyar szakos tanár volt, aki megtanult lengyelül, lakása pedig a lengyel értelmiségiek találkozóhelye lett.

A visszaemlékezők elmondása szerint a Károlyiak virágzó kastélyát a család 1945-ben hagyta el és emigrált az orosz csapatok bejövetele előtt.

A II. világháborút követő időszakban komoly fellendülés indult útjára. Államosították a meglévő üzemeket. A helyi élelmiszeripar nagymértékben fejlődött. Iskolák, gyárak, iparosodás, közintézmények jellemezték a nagyközséget. Az 1960-as évektől árutermelő szövetkezeti üzemek létesültek. Az urbanizáció következményeként sokan betelepültek munkahelyszerzés miatt a városba.

Az Uniferro zalaszentgróti vállalat termékei többször voltak BNV-díjasok, ezen kívül jelentős volt a Faipari Szövetkezet és a máig működő Rekord Ruhaiipari Vállalat. 1920-ban Károlyi Imre létesítette a téglagyárat, ekkor épült az Egészség Háza is. 1928-ban kezdett működni a Sajtüzem elődje, a vajgyár.

Az 1950-es években az országban elsők között létesült itt mezőgazdasági termelő szövetkezet. Jelentőségre tett szert a borpincészet, a sajtüzem és a sütőipari vállalat. Kiépült a vízmű, a szennyvíztisztító, a csatorna- és földgázhálózat és a központi antennarendszer.

A háború után az ipar fejlődése mellett az Állami Gazdaság és - a kényszer TSZ-esítés után - az "Újbarázda Termelő Szövetkezet" adott munkát a lakosság egy jelentős részének.

1956-ban Varga Lajos nemzetőr és több zalaszentgróti és környéki részt vett a felkelésben. 2016 októberében a Hősök emlékművénél Lajos bácsi még beszédet mondott. 2006-ban avatták fel a városban az '56-os emlékművet, Lelkes Márk szobrászművész alkotását.

1950-ben Kisszentgrótot, majd 1963-ban Aranyodot és Tüskeszentpétert a településhez csatolták. 1979-ig járási székhely, 1978 végén, amikor az addig Veszprém megyéhez tartozó Keszthelyt és a Keszthelyi járást Zala megyéhez csatolták, a Zalaszentgróti járást a Keszthelyibe olvasztották. Végül 1984-ben Csáford, Tekenyé, Zalaudvarnok és Zalakoppány beolvasztása mellett várossá, egyben városkörnyéki központtá alakult a település. Szívesen emlegetik Zalaszentgrótot a "századik magyar városként".

A rendszerváltást követően a gazdasága jelentősen átalakult, megszűnt a helyi téglá- és sajtgyár, építőipari szövetkezet és még több munkahely, ellenben megnyílt egy éticsiga-feldolgozó, mely révén nemzetközi hírnévre tett szert Zalaszentgrót. 1998 novemberében kerékpárutat adtak át a Zalaudvarnok felé vezető út mellett.

Újjáépült a belváros, renoválták a városi emlékeket, 1999. augusztus 20-án adták át a megújult Szent István teret, ami a Makovecz-iroda tervei alapján kapta mai formáját. Majd a régi Zala-parti strand helyett 2001-ben a Szent Gróth termálfürdő nyitotta meg kapuit Tüskeszentpéter zöld dombokkal körülvett határában, mely 2005-ben egy fedett fürdővel bővült. 2002 óta működik a településen a Coca-Cola Magyarország Kft. által épített - és tulajdonában álló - Natur Aqua ásványvíz-palackozó üzem.

A 2010-es önkormányzati választás napján az 1984 óta Zalaszentgróthoz tartozó Tekenyé ismét önálló községgé alakult.

A városi intézmények a környező települések igényeit is kiszolgálják. A város saját egészségügyi központtal, két óvodával, köztük napközi otthonos óvoda-bölcsődével rendelkezik. Öregek napközi otthona (Kolping otthon), Szociális- és Gyermekegészségügyi Központ is működik itt.

A város önkormányzatának döntése értelmében a 2004-2005-ös tanévben a Csányi László és az 1899-ben épült Zrínyi Miklós Általános Iskolát összevonták. A város és környezete általános iskolásai így jelenleg a Deák Ferenc Általános Iskola, Gimnázium és Alapfokú Művészeti Iskolában tanulhatnak.

Gimnáziumi és szakiskolai képzés az Asbóth Sándor Térségi Középiskola, Szakiskola és Kollégium Béri Balogh Ádám Tagintézményében folyt 1952-től a 2011-2012-es tanév végéig. Fontos volt az eladói és ruhaipari szakképzés, az olasztanítás hagyománya és kulturális kapcsolatai, a fotó- és egyéb szakkörei, valamint az 1992-ben alakult angol drámaklubja. A korábban különálló iskola idővel a keszthelyi központú intézmény része lett, de önkormányzati határozat alapján a 2012-2013-as tanévtől beintegrálták a Deák Ferenc Általános Iskola, Gimnázium, és Alapfokú Művészeti Iskolába.

A Batthyány-kastélyban 1950 óta gyógypedagógiai intézmény működik, 1995 tavaszától Koncz Dezső Óvoda, Általános Iskola, Diákotthon, Különleges Gyermekegészségügyi Központ és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola Zalaszentgrót néven.

A zalaszentgróti Erkel Ferenc Zeneiskola (1955-től) az 1966-67-es tanévtől működött önálló zeneiskolaként 2012-ig, amíg szintén be nem integrálták a Deák Ferenc Általános Iskola, Gimnázium és Alapfokú Művészeti Iskolába. Zala megyében – Nagykanizsa és Zalaegerszeg után – ez volt a harmadik zeneiskola.

Zalaszentgróton régóta élénk táncélet zajlik. Legismertebb az 1982-ben alakult Szentgrót Táncgyűttes, de elismertséget szerzett az Arvisura Táncgyűttes is feloszlásáig. Az utánpótlást a Kisbojtár és a Százszorszép gyermek néptáncsoportok nevelték ki, de modern táncsoportok is működtek, melynek folytatása a Rose Dance moderntánc-csoport. A Kisbojtár néptáncsoporttal táncol a Cinege néptáncsoport is. Közös táncaik: palatkai táncok és kalocsai (lassú, friss) táncok. A művelődési központban fennálló művészeti iskola a pandémia után és a fűtéskorlátozással egy időben az Erkel Ferenc Zeneiskolába költözött.

A településen 1920-ban alapították a Zalaszentgróti Spartacus focicsapatot, amely 1994 óta Zalaszentgróti VFC néven működik. A városnak karate- és kézilabda egyesületei (hagyományai) is vannak. A Városi Sportcsarnokot 1989-ben avatták fel. Jelentős a sporthorgászat.

A csáfordi szőlőhegyben található Villa Negra épülete nyaranta festők és szobrászok alkotótáborának ad otthont.

A korábban a Korona Szálló patinás épületében működő, 1970 novemberében átadott művelődési központban rendszeresen a kiállítások, amelyekhez gyakran kulturális és sportnapok, illetve közel negyven éve Tárlat Kupa néven neves sakkverseny is kötődött. 323 férőhelyes színházteremmel és egyéb, klubok és szakkörök befogadására alkalmas, termekkel rendelkezik. A Városi Könyvtárban 70 ezernél több kötet található és mintegy 80 féle folyóirat.

A város kereskedelmi-, vendéglátó- és úthálózata az évek során folyamatosan fejlődik. A pandémia és a fűtéskorlátozás ideje ugyan nem tett jót, de fejlődés- és jövőkép is jellemzi a várost. Közvetlen és csatlakozásos autóbusz-összeköttetés van a legtöbb várossal és Budapesttel.

Az ezredfordulótól fesztiválok, városon belüli és városrészi rendezvények jellemzik a várost a kultúra és a hagyományörzés jegyében. Jelentős a Városi Fúvószenekar hagyománya és szerepe.

A lakosságszám tekintetében - a szép környezetbe és természetközeli több ideköltöző és itt letelepedő család ellenére -, akiről a helyi folyóirat cikksorozatát közöl, minden évben valamennyivel csökken a város népessége, mely a fiatalok továbbtanulási „elvándorlásának” tudható be, ezért cél, hogy a helyi kultúra- és művelődés az ő igényeiknek is megfelelően színvonalas legyen és erősödjön a szakmai jövőképük. Az itt felnövő, hagyományosan élő és hagyományait ápoló családok igényeivel kell összhangban lennie a fiatalok otthonteremtésének.

Zalaszentgrót irodalmi említései

- 18-19. századi földrajzi- és útleírásokban (pl. Bél Mátyás (Zala vármegye leírása), Fényes Elek (Magyarország geográfiai szótára), Richard Bright: úti napló (Travels from Vienna through Lower Hungary – Utazás Bécsből a Dunántúlra)
- Kisfaludy Sándor: Tátika című várballadájában

*„Czudar Judith, a szép özvegy,
Ezen nap nem volt otthon;
Deákjával Hagymásynál
Vígadozott Szent-Gróthon.*

*Vendégség volt Hagymásynál,
Kinek nagy volt értéke;
Özvegyűle ekkor nála
Szala egész vidéke.”*

- Eötvös Károly: Deák Ferencz élete és családja, Révai testvérek, Budapest, 1905 (146. o.):
- „Széchenyi a védegyleti mozgalom idején 1844-ben Deák híres szentgróti beszéde után egyszer ugyan ellátogatott Deákhhoz Kehidára, de a birtokot megnézni akkor eszébe se juthatott.”
- Gabányi János: Magyar várak legendái IV. kötetében, Budapest, Szent István Társulat, 1933 (194-209. o.) említi a Szentgróti várat és korabeli birtokosát.
- A lengyelek táborigiadványában irodalmi és történelmi írások születtek.
- Németh László írásaiban előfordul a '60-as évekből (Az én katedrám, Esték Sümegen).
- A '70-es években Moldova György több satirikus és társadalmi műveiben szerepel a település (Akit a mozdony füstje megcsapott, A tékozló koldus, A törekvők s a parasztok, Tetovált kereszt, Ellenzél, A jog zsoldosai).
- A „Szerelmes Orsikám” című - A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése - című kötetben (Szépirodalmi Kiadó, 1988) Nádasdy Tamás nádor és felesége, Kanizsai Orsolya levelezését olvashatjuk a 16. századból Sárvárról, melyben „Szentgerót”-ként megemlíti a korabeli, törökök által portyázott Szentgrótot. Kőszegi Imre ugyanezzel a címmel ifjúsági regényt írt 1983-84-ben.
- Szilvási Lajos, aki korábban többször is járt Zalaszentgróton író-olvasó találkozón Albérlet a Síp utcában című regényében (Szépirodalmi Kiadó, 1964) szintén említi Kanizsai Orsolya levelét Nádasdy Tamáshoz a török pusztításokról.
- Bertha Bulcsu (aki szintén járt író-olvasó találkozón Zalaszentgróton) értekezést írt a zalaszentgróti könyvtárról – A fejedelem sírja felett című novellás könyvében (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980) – Gondolatok a zalaszentgróti könyvtárban címmel. (132. o.)
- Tolnai Ottó: Wilhelm-dalok avagy a vidéki Orfeusz (Jelenkor, 1992) című szociografikus verses kötetében megemlíti a Nagy Sándor zalaszentgróti nyomdájában kiadott A hegedűkészítés művészete című, Tóth János hegedűkészítő mester könyvét.

- Önéletrajzi forrásokban: Németh Zsigmond: Találkoztam nyelvekkel (Budapest, 2005), vagy Polgár Árpád műgyűjtő életrajzi könyvében (Egy polgár sorsa, Boook Kiadó, 2022).
- Kortárs történelmi regényekben is előfordulhat, például a lengyel menekülttáborok kapcsán: pl. Tapodi Brigitta: A hajtű, Historycum, Budapest, 2019 (86., 144. o.) vagy Maros András kortárs satirikus regényében Zaláról a Két-három dán című regényben. (XXI. Század Kiadó, 2020)
- Cseh Viktor: Zsidó Örökség - Vidéki zsidó hitközségek Magyarországon című kultúrtörténeti munkájában ír Zalaszentgrótról is (Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, 2021).
- Versek is születnek, születtek Zalaszentgróton, vagy Szentgrótról (pl. Petrőczy Éva: A zalaszentgróti zsidó temetőben) és helyi írók, költők tollából. A zalakoppányi származású Benyó Judit testvéreivel, a festő-illusztrátor Ildikóval itt töltötte gyerekkorát, mely jól nyomon követhető verseiben is. Szili Péter szerezte a város himnuszát (Szentgróti dal), Kovács Sándorné Lukács Éva, a zalaszentgróti Nőklub vezetője díjnyertes novellát írt (Szőlőtőkék) és verseket, Kamuti Gyula (1935) nyugdíjas olasz-magyar szakos tanár verseket fordít és ír, Halász Veronika (1983) könyvtáros is ír verseket (Címtelen versek).
- A Pannon Tükör című zalaegerszegi irodalmi folyóiratban többször jelennek meg versek, novellák, melyek említhetik a települést (például az iskoláit Zalaszentgróton végzett Gyimesi Endrétől (1952)).
- Pécsi Györgyi (1958) irodalomtörténész, kritikus, az MMA Kiadó ügyvezetője Zalaszentgróton született.

A projekt során feldolgoztunk egy-egy történelmi szeletet...

DÖTK – KINCSES SZOBA

A Kincses Szoba létrehozásának gondolata Dötk község emlékei közt kutatva merült fel. A tárlat magját képezi a falu egy idős lakójának hagyatéka is, amit az önkormányzatnak adományozott, s amelynek tartalma több mint 100 éves. Része többek között egy jó állapotban megőrzött régi szekér, az adott kort megidéző használati eszközök, bútorok, dísz tárgyak, szöttesek és számos fénykép is. Ezen felül Szekeres Endre költő, író és festő leszármazottai szintén a falu részére adományozták az író több festményét, egyéb reprodukciókat is. Szekeres Endre és édesapja Szekeres Sándor, aki egyébként életében a falunk tanítója is volt, s jelentős szerepe volt annak közösségi életének megteremtésében is, életükkel és munkásságukkal olyan szellemi értéket teremtettek és képviseltek, melyet kötelességünknek vélünk megőrizni az utókor számára. Felhívásra a helybeliek is adtak jócskán a gyűjteménybe a féltve őrzött kincsekből. Előkerültek a padlások mélyéről a régi értékek, amelyeknek eddig nem találták meg a méltó helyét. A kiállítást Takácsné Martincsevics Veronika polgármester asszony nyitotta meg ünnepélyes keretek között, délután 16 órakor. Ezt követően rövid tárlatvezetést tartott az összekészített leírások alapján egy önkéntesként is igen aktív helyi lakos. Az önkéntesek, mint mindig, most is helytálltak az előkészületek során. A gyűjtemény digitalizálásának előkészületei is megkezdődhetnek, mivel a kiállítás alkalmával többen felajánlották segítségüket és ötleteiket ehhez kapcsolódóan. Az eseményre szép számban ellátogattak, nem csak helybeliek, hanem a környező településről is érkeztek látogatók. A kiállításnak a dötki Noé Borház adott helyet.

PAKOD – PAKOD TÖRTÉNETE CSEPPEKBEN

A rendezvény célja Pakod közösségi múltjának, helytörténetének a megismertetése volt a térségben élők körében. A helyiek szerették volna bővíteni a fellelt történelmi értékkel bíró eszmei és tárgyi emlékeket, majd ezeket gyűjteménybe venni és megtekinthetővé tenni a közösség számára. A gyűjtemény digitalizálásra való előkészítése is fontos célkitűzés volt.

A falusiak szép számban szolgáltattak be a település életéhez kötődő családi fotókat, tárgyakat. Volt, aki - ritka mesterséget űzve - munkásságának gyümölcseit ajánlotta megtekintésre. Kiemelendő, hogy ez a kezdeményezés olyan sikeresnek bizonyult, hogy segítségével Pakod helyi értéktárának bővítésének ötlete is megfogalmazódott. Megvásárlásra kerültek a szükséges eszközök, terítők, díszletként szolgáló elemek, paraván készült. A fotókat bedigitalizálták és másolatokat készítettek a kiállításra.

Tekintve az összegyűlt elemek sokaságát, a kiállításnak helyet adó terem méretét, igyekeztek egy kisebb betekintő összeállítást létrehozni, ízelítőnek a kiállítás első anyagából. Tervbe került tematikus bemutatók tartása is. A kiállításon vegyesen összeállított anyagot láthattak a látogatók.

ZALABÉR – HARMINC ÉV A ZALABÉRI ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN

A kiállítás előkészülete az 1990-től napjainkig tartó időszak nyomtatott formában, valamint fotókon, videókon fellelhető dokumentumainak áttekintésével, digitalizálásával kezdődött.

Ebben a munkában jelenős segítséget nyújtott Kiss Albert, leköszönő intézményvezető, aki egyrészt előadás formájában foglalta össze több mint három évtized eseményeit, változásait, megemlítve kiemelkedő sikereket és kudarccokat, másrészt pedig nagy mennyiségű dokumentumanyagot bocsátott rendelkezésre, amit kiállítás formájában megtekinthettek az érdeklődők.

Az előadás fókuszában az állt, hogy milyen szerepet játszott a Zalabéri Általános Iskola abban, hogy Zalabér község neve ismertté vált országos és nemzetközi szinten. A kiállított dokumentumok között szerepeltek a nívós pedagógiai munka elismerését jelző oklevelek, kitüntetések mellett a tantestület tagjai által publikált szakmai írások, kiadványok, valamint a diákok készítette hírlapok, újságok, egyéb alkotások.

E dokumentumok nagy része nyomtatott formában érhető el, kisebb hányada megtalálható digitális adathordozókon. A nyomtatott anyag, illetve a fényképek digitalizálása elkezdődött, köszönhetően a legifjabb generáció segítő együttműködésének. Azt azonban látszik, hogy a gyűjtött anyagnak csak egy szeletét lesznek képesek feldolgozni, közzétenni illetve fontolóra kell venni, hogy korszakonként szükséges kiemelni egy-egy fontosabb eseményt, és arra fókuszálni a bemutatáskor.

A megkezdett gyűjtő- és feldolgozó munkát folytatják a településen, és időszakos kiállításokon, interaktív előadásokon a közösség elé tárják. A továbbiakban is támaszkodnak a Z generáció digitális kompetenciáira.

ZALASZENTLÁSZLÓ – HELYTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS

Zalaszentlászló - mint sok más kis település - történelme során sok változáson, fejlődésen, átalakuláson esett át, melynek hatására régi épületek, pincék, használati tárgyak, dokumentumok, fényképek elvesztek.

A múlt megismerése, feltárása, a hagyományok őrzése mindig is fontos volt a település lakosságának, és az ilyen alkalomból szervezett beszélgetések, rendezvények számos látogatót vonzanak.

A településen él több olyan személy is, aki a múlt tárgyait gyűjti, a hagyományos kézműves termékek készítésének technikáját ismeri. A településen él egy helytörténész is, aki megírta Zalaszentlászló, Gyülevész, Sénye 700 éves történetét, illetve most tárja fel az rendszerváltástól a napjainkig a település történelmét. A fent felsorolt személyek, valamint a lelkes amatőr gyűjtők segítségével a helytörténeti bizottság, a Zalaszentlászlóért Egyesület az elmúlt években személyes megkeresésekkel, felhívásokkal összegyűjtött egy kisebb, de annál átfogóbb anyagot, melyet kiállítás keretében be is mutatott a látogatóknak.

A kiállítás keretében bemutatásra került egy 1858-as, német nyelvű kartonlapos térkép, több régi használati tárgy, mint például: disznóperzselő, hurkatöltő, régi ruházat, fényképek, mozsarak, láncos mérleg, melencék, szenes vasaló, vékák, búcsér, mosó, szózó teknők, játékok, permetező, puttony, stb.

ZALASZENTGRÓT – HELYTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS ZALASZENTGRÓTON

A kiállítás a volt Béri Balogh Ádám Gimnázium épületében lett berendezve, annak több tantermét és a folyosóját is felhasználva. A szobákban tematikusan berendezve, a város és a város lakóinak életét bemutató installációk és interaktív elemekkel gazdagított bemutatók ismertetik Zalaszentgrót múltját. A kiállítás nyolc részből áll. Belépve a Retro Kirakatba egy korhűen berendezett, minden porcikájában retro presszó - a részben eredeti -, Platán presszó található. Ezt követi egy teljesen berendezett retro lakás, előszobával, konyhával, fürdővel, nappalival és hálósobával. A Technikai történeti gyűjteményben látható mindenféle elektronikai termék, ami megtalálható volt a szocialista Magyarországon, illetve kitekintés az 1990-es, 2000-es évek technikájára. A Retro kemping részben bepillantást kapunk a 80-as évek nyaralásaiba, a Retro vegyesboltban pedig megtekinthetjük, mit és hogy vásároltunk anno. A Retro fodrászat sarokban Szabó Kornélné teljes fodrászata látható. Végezetül a Zalaszentgróti Önkéntes Tűzoltók tárgyi emlékeiből összeállított Tűzoltó gyűjtemény, illetve a „Zalaszentgrót régen” nevet viselő gyűjtemény - főképp az 1960-1990 közötti időszak történelméből -tekinthető meg.

Felhasznált irodalom:

- *Az Osztrák- Magyar Monarchia írásban és képben – Magyarország IV. kötete, Magyar Királyi Államnyomda, 1896 (reprint)*
- *Baráth Zsolt: Szentgrót végvárváros a XVII. században, doktori disszertáció, PTE, Pécs, 2022*
<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34835/barath-zsolt-phd-2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- *Bilkei Irén: Szentgrót és birtokosai a középkorban, in: Zalai Múzeum 2015/22.*
- *Ferencz Győző (szerk.): Zalaszentgrót, 1986*
- *Kasza Sándor (szerk.) : Zala megye Kézikönyve, 1998*
- *Kardos Sámuel: Adatok Zalaszentgrót történetéhez, Nagykanizsa, 1897*
- *Kostyál László (szerk.): Fedezzük fel az 1000 éves Zalát!, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2009*
- *Müller Róbert: Római-kori leletek Zalaszentgrótról, in: Zalai Gyűjtemény 6., Zalaegerszeg, 1976*
- *Sámel József: Zalaszentgrót, a 100. magyar város, Zalaszentgrót, 2009*
- *(Dr.) Szántó Imre: Megjegyzések a Balaton környéki „Avarkori” települések folytonosságának kérdéséhez* http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/2200/1/473-499_Szanto.pdf
- *Székelyhidi Vilmos: Zalavölgye, Zalaszentgrót, 1972*
- *Székelyhidi Vilmos – Dr. Iványi Béla: A középkori Zalaszentgrót, Zalaszentgrót, (1955) 1972*
- *Vándor László: Szentgrót vára. Kutatások a zalaszentgróti volt Batthyány kastély területén, in: Zalai Gyűjtemény 8. Zalaegerszeg, 1978*
- *Várlexikon: Zalaszentgrót* <https://varlexikon.hu/zalaszentgrot>
- *Vikár Tibor (ZAOL): Mikor volt Szentgrót első említése?* <https://www.zaol.hu/helyi-kozelet/2019/06/mikor-volt-szentgrot-első-emplitese>
- *Zalaszentgrót (Wikipedia)* <https://hu.wikipedia.org/wiki/Zalaszentgrót>
- *Zalabér története Zalai kismonográfiák 3. A Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Zala Megyei Levéltár sorozata szerk.: Vándor László Zalaegerszeg 1997 Írta: Sorok János Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Ruzsa Károly, Vikár Tibor*
- *Zala, 1953. február (9. évfolyam, 27-50. szám) 1953-02-11 / 35. szám 44. p.*
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Zala_1953_02/?query=zalab%C3%A9ri%20termel%C5%91sz%C3%B6vetkezet&pg=43&layout=s utolsó letöltés: 2023. 04. 08.
- https://library.hungaricana.hu/hu/view/MagyarHirnok_USAHUN_1964_1/?query=%C3%BAj%20iskola%20Zalab%C3%A9ren&pg=183&layout=s utolsó letöltés: 2023. 04. 07.
- *Magyar Hirnök 1964-06-18 / 25. szám 8. p.*
- *Jókai Mór: Névtelen vár Akadémiai Kiadó Budapest 1965*
- *Richard Bright: Utazás Bécsből Alsó-Magyarországon keresztül I-II. Attraktor Kiadó Budapest 2019*
- *Zalabér 770 Zalabér Község Önkormányzata Zalabér 2017*
- *Zalabér 775 Zalabér Község Önkormányzata Zalabér 2022*
- *Degré Alajos kutatásai*
- *Martincsevics István és Mikolás Zoltán: Pakod múltja*
- *: Élő József esperes falutörténeti leírása felhasználásával*
- *Kelemen Eszter-Megyesi Boldizsár: Civil partnerség a zalaszentgróti kistérségben. A Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás fejlesztési kapcsolati hálója. 2008. önálló kutatás*
- *Megyesi Boldizsár: Zalaszentgrót: a civil társadalom szerepe egy aprófalvas térség integrációjában, 2020*
- *Várad M. M. (szerk.) 2008 Kistelepülések lépéskényszerben. Budapest: Új Mandátum.*
http://www.rkk.hu/rkk/keji/pdf/kistelepulesek_lepeskenyszerben.pdf

- *Herpainé Márkus E. – Guitprechné Molnár E. 1995 A Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás kialakulásának és fejlődésének tapasztalatai. Parola Archívum. URL: http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/PAROLAAR.NSF/ac17badd073f25168525670c00816aef/d6dcbeae9ba63276c125688d0040d7b2?OpenDocument.*
- *Kujáni K. – Szabadkai A. 2015 A helyi élelmiszerrendszer fejlesztési lehetőségei a Zala Termálvölgye Egyesület térségében: Hova tovább a helyi termékek és értékek fejlesztése terén 2014-2020 között? Kutatási jelentés Zalaszentgrót 2015 p. 143*
- *Térségi Közművelődési Stratégia 2009-2014, Zalaszentgrót térsége*
- *Zala-KAR Helyi értéket Vidékfejlesztési Munkacsoport: A Zalaszentgróti statisztikai térség agrárstruktúra- és vidékfejlesztési programja. 2004*
- *CELODIN Zalai Alapítvány: „HAZATÉRÉS!” Fiatalok helyzete és lehetőségei a zalaszentgróti térségben. 2008*
- *RÖM Management Kft.: Zalaszentgróti Foglalkoztatási Paktum - TÉRSÉGI FOGLALKOZTATÁSI TERV. 2006*
- *Térségi közfoglalkoztatási terv. Zalaszentgróti kistérség. 2009*
- *Zala Termálvölgye Egyesület: Helyi vidékfejlesztési stratégia. Egy hosszú lépés a Zala Termálvölgyében - Közös célok, közös utak. 2009*